

YAPISAL VE SİSTEMİK SORUNUN ÇÖZÜMÜNDE İNSAN HAKLARI TAZMİNAT KOMİSYONU*

Araştırma Makalesi

*Özgem Tuğçe GÜMÜŞ BOYACI***

ÖZET

Çalışmada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ve Anayasa Mahkemesi'nin yapısal ve sistemik bir sorun tespit eden ve pilot karar usulü uyguladığı kararlarından hareketle, bu tür bir kararın sonucu olarak tesis edilen İnsan Hakları Komisyonu'nun yapısal veya sistemik sorunun çözümündeki etkililiği ele alınmaktadır. İlk olarak, pilot karar usulü ve usulle özdeşleşen "yapısal ve sistemik sorun" terimi incelenmektedir. Ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince Türkiye aleyhine verilmiş olan Ümmühan Kaplan pilot kararının akabinde tesis edilen İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun kuruluşu, yapısı, çalışma esasları ve görev alanı üzerinden ilgili iç hukuk yolu tanıtılmaktadır. Son olarak ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi'nin "yapısal ve sistemik sorun" yaklaşımı ekseninde Tazminat Komisyonu'nun etkililiği değerlendirmelerine yakından bakılmaktadır. Makale, ilgili mahkeme kararlarındaki "yapısal veya sistemik sorunlar" saptamasındaki ortak bileşenleri izlemeyi amaçlamaktadır. Bu sorunların tespitine ilişkin sınırlı Mahkeme içtihadının kategorik bir analizinden kaçınılma ile birlikte bu sorunları

* Bu makale 11-12 Aralık 2023 tarihlerinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen Cumhuriyetin 100. Yılında Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları Sempozyumu'nda sunulan "Yapısal ve Sistemik Sorunun Çözümünde İnsan Hakları Tazminat Komisyonu" başlıklı bildiri metninin genişletilmiş halidir.

** **Dr. Öğr. Üyesi**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku ABD, **ORCID ID:** 0000-0003-3490-5513, **e-posta:** ozgem.gumus@hbv.edu.tr, **DOI:** 10.69958/ihy.1497844.

Makalenin Geliş Tarihi: 07.06.2024

Makalenin Kabul Tarihi: 22.07.2024

tanıma ve tanımlamanın ipuçları üzerinden İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun sorunun tespitine yönelik çözüm işlevselliği ve etkililiği değerlendirilmektedir. Bunun için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ve Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin önemli kararları referans alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tazminat Komisyonu, pilot karar usulü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi, yapısal ve sistemik sorun.

THE HUMAN RIGHTS COMPENSATION COMMISSION FOR SOLVING STRUCTURAL AND SYSTEMIC PROBLEM

ABSTRACT

This study analyses the effectiveness of the Human Rights Compensation Commission, which was established as a result of such a decision, in solving the structural or systemic problem, based on the decisions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Türkiye, which identified a structural or systemic problem and applied the pilot judgement procedure. The study first examines the pilot judgment procedure and the term "structural and systemic problem" which has become synonymous with the procedure. It then introduces the relevant domestic remedy through the establishment, structure, working principles and mandate of the Human Rights Compensation Commission established following the Ümmühan Kaplan pilot judgment of the European Court of Human Rights against Türkiye. Finally, the effectiveness of the Compensation Commission will be examined in the light of the "structural and systemic problem" approach of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Türkiye. The article aims to trace the common components in the identification of "structural or systemic problems" in the relevant court decisions. While avoiding a categorical analysis of the limited jurisprudence of the Court on the identification of these problems, it evaluates the functionality and the effectiveness of the Human Rights Compensation Commission's solution to the identification of the problem through the clues of recognizing and defining these problems. For this purpose, important judgments of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court are taken as reference.

Keywords: Compensation Commission, pilot judgment procedure, European Court of Human Rights, Constitutional Court, structural and systemic problem.

GİRİŞ

Avrupa Konseyi'nin 1990'lar itibariyle Orta ve Doğu Avrupa'daki neredeyse tüm eski Komünist Devletleri bünyesine katacak ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ("Sözleşme") kapsamının kırk yedi ülkede 800

milyondan fazla insanı kapsayacak şekilde genişlemesi ile birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (“AİHM”, “Mahkeme”), gittikçe daha geniş bir insan hakları sorunları yelpazesine karşı karşıya kalmıştır¹. 2010 yılı itibariyle derdest dava sayısı 139.650’ye, 2011 yılı itibariyle ise 139.650’den 151.600’e yükselmiş ancak bu artış karşısında Mahkeme’nin yargılama kapasitesi sınırlı kalmıştır². Bu yönde yapılan ilk önemli değişiklik olan 11. Protokol tek başına yeterli olmayınca ikinci reform süreci başlatılmış ve artan iş yükü ile başa çıkmak ve verimliliği sağlamak üzere bu süreçte pilot karar usulü geliştirilmiştir³.

Pilot karar usulü, AİHM önünde birikmiş ve iş yükünün artmasına neden olan Avrupa Konseyi Üye Devletlerindeki aynı yapısal ve sistemik (sistemsel) sorunlardan kaynaklanan mükerrer başvuruları ele almak üzere oluşturulmuştur. Mahkeme, benzer davaları çoğu zaman askıda bekleterek seçmiş olduğu bir davada pilot karar vermek suretiyle bu usulü hayata geçirmekte ve yapısal ve sistemik sorunu saptayarak sorunun çözümünde ilgili devlete yol göstermektedir. Strazburg denetiminin saptadığı yapısal ve sistemik sorunlardan biri olan ve çalışma konumuz açısından önem arz eden husus, bir Sözleşmeciler Devletinde etkili bir iç hukuk yolu bulunmaması ve sorunun çözümü için bu yolun tesis edilmesi gerekliliğinin Mahkemece ortaya konmasıdır. Türkiye aleyhine verilmiş olan *Ümmühan Kaplan* pilot kararında da uzun yargılama sürelerine ilişkin yapısal ve sistemik sorun tespitinde bulunulmuş ve iç hukukta etkili bir yol tesis edilmesi talimatı verilmiştir. Bunun üzerine Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan İnsan Hakları Tazminat Komisyonu, kuruluşu itibariyle yapısal sorunun çözümünde AİHM nezdinde etkili bir iç hukuk yolu olarak nitelenirken iç hukukta zaman içerisinde etkililiği tartışılan bir mekanizma haline gelmiştir.

Çalışmada hem AİHM nezdinde, hem de Strazburg ile temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin denetimi el ele giden AYM içtihadında, yapısal ve sistemik sorunun çözümü için tesis edilen Tazminat Komisyonu’nun çözüme ilişkin etkililiği araştırılmaktadır. Bunun için öncelikle pilot karar usulünün hayata geçirilmesi ve temel nitelikleri aktarıldıktan sonra, bu usul ile sıkı ilişki içinde olan yapısal ve sistemik sorun kavramının kapsamı AİHM’nin pilot karar içtihadı ışığında incelenecektir. Akabinde AİHM tarafından Türkiye aleyhine verilmiş olan kararın ardından bir iç hukuk yolu olarak tesis edilen İnsan Hakları

¹ Fynys, Markus: “Expanding Competences by Judicial Lawmaking: The Pilot Judgment Procedure of the European Court of Human Rights”, German Law Journal, Vol. 12, No. 05, 2011, s.1231.

² European Court of Human Rights, Analysis of Statistics 2010, January 2011, s. 4; European Court of Human Rights, Analysis of Statistics 2011, January 2012, s. 4.

³ Altıparmak, Kerem: “Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?”, 50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s.60, 65.

Tazminat Komisyonu'nun kuruluşu, görev alanı ve yapısı tanıtılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise araştırılan hususa bir yanıt verebilmek üzere, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun kurulmasının arkasındaki yapısal ve sistemik sorunun çözümüne ilişkin etkililik değerlendirmeleri AİHM'nin ve AYM'nin ilgili içtihadı aracılığıyla ortaya konacaktır.

I. PİLOT KARAR USULÜ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, iç prosedürlerini geliştirmeye yönelik çeşitli reformlarla, Sözleşmeciler Devletlerde çok sayıda başvuru yapılmasına yol açan aynı sistemik sorunları ele almanın bir yolu olarak pilot karar usulünü hayata geçirmiştir⁴. Pilot karar usulü, AİHM tarafından “mükerrer davalar” ya da “klon davalar” olarak adlandırılan ve Mahkeme'nin iş yükünün önemli bir bölümünü oluşturan soruna yanıt vermek amacıyla geliştirilmiştir⁵. Bu usulde, aynı yapısal sebepten kaynaklanan çok sayıda başvuru karşısında Mahkeme öncelikli olarak bu başvurulardan bir veya birkaçını seçerek ele almakta ve aynı konudaki diğer benzer davaları da kapsayacak biçimde bir “pilot karar” vermektedir⁶.

Sözleşme sisteminin temelini oluşturan ilkelerden biri olan ikincillik ilkesi (*le principe de subsidiarité [fr.]*, *principle of subsidiarity [en.]*), AİHM denetimi bağlamında Sözleşme'de yer alan hakların korunmasını ve bu haklara saygı gösterilmesini sağlama görevinin Mahkeme'den ziyade öncelikle Sözleşmeciler Devletlere ait olduğu anlamına gelmektedir. Mahkeme'nin denetim görevi ancak ulusal makamların bu görevi yerine getiremediği durumlarda ortaya çıkmaktadır⁷. Taraf Devletler, Sözleşme'de ve Ek Protokollerde yer alan insan

⁴ Rainey, Bernadette, McCormick, Pamela, Ovey, Clare (Eds.): Jacobs, White and Ovey : The European Convention on Human Rights, Eighth edition, Oxford University Press, 2020, s.49.

⁵ Harris, David, O'Boyle, Michael, Bates, Ed, Buckley, Carla (Eds.): Harris, O'Boyle, and Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights, Fourth Edition, Oxford University Press, 2018, s.156; Wildhaber, Luzius: “Pilot Judgments in Cases of Structural or Systemic Problems on the National Level”, in R. Wolfrum and U. Deutsch (Eds.), The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: The Problems and Possible Solutions, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2009, s.69.

⁶ European Court of Human Rights: The Pilot-Judgment Procedure – Information note issued by the Registrar, par.1, 2, (https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/pilot_judgment_procedure_eng, Erişim: 24.02.2024); Doğan, İlyas (Ed.): İnsan Hakları Hukuku, Astana, Ankara, 2019, s. 495.

⁷ European Court of Human Rights, Interlaken Follow-up, Principle of Subsidiarity, 08/07/2010, s. 2, (https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2010_Interlaken_Follow-up_ENG, Erişim: 20.05.2024); Keller, Helen, Andreas, Fischer, Kühne, Daniela: “Debating the Future of the European Court of Human Rights after the Interlaken

haklarına saygı gösterme, bu hakları koruma ve yerine getirme konusunda birincil sorumluluğa sahiptir⁸. İhlal iddiaları öncelikle ulusal hukuk sistemlerinde incelenir ve hakların etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak üzere bir güvence oluşturma veya düzeltme olanağı ilgili Taraf Devletlere tanınır⁹. İkincillik ilkesi gereğince devletler Sözleşme hükümlerini ne şekilde uygulayacaklarıyla ilgili çareleri belirler; ancak söz konusu çarelerin varlığı yalnızca teoride değil pratikte de etkili, yeterli ve ulaşılabilir nitelikte olmalıdır¹⁰.

Mahkeme İç Tüzüğüne “Pilot-karar usulü (*Pilot-judgment procedure*)” başlıklı yeni bir madde eklenmeden önce bu usul, Sözleşme’nin *ikincillik* ilkesinin dayanağı olan 1. madde ve Sözleşmeciler Devletlerin taraf oldukları her davada Mahkeme’nin nihai kararına uymayı kabul ettikleri 46. maddeden hareketle uygulama kabiliyeti bulmuştur¹¹. Bu temel, Bakanlar Komitesi’nin *altta yatan sistemik bir sorunu ortaya koyan AİHM kararlarına ilişkin* 2004 yılında aldığı Tavsiye Kararıyla¹² desteklenmiştir. Bakanlar Komitesi’nin Res(2004)3 sayılı bu kararı, usulün hayata geçirilmesinin kaynaklarından biri olmuştur¹³. Tavsiye Kararında, ulusal hukukta veya uygulamadaki yapısal sorunlara işaret eden bir pilot karar verildiğinde ve Mahkeme’ye aynı sorunla ilgili mükerrer başvurular yapıldığında ya da yapılması muhtemel olduğunda Mahkeme, altta

Confence: Two Innovative Proposals”, The European Journal of International Law, Vol. 21 No. 4, 2010, s.1031.

⁸ Vučković and Others v. Serbia, 17153/11, 17157/11, ..., 25.03.2014, § 69; Salihpaşaoğlu, Yaşar: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s.179-181.

⁹ Kudła v. Poland [GC], 30210/96, 26.10.2000, § 152.

¹⁰ Kudła v. Poland [GC], § 157, Akdivar and Others v. Turkey [GC], 21893/93, 16.09.1996, § 66; Karakaş, Işıl: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Etkili Başvuru Yolu: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Çerçevesinde Gözlemler”, Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt:4, Sayı:7, 2015, s.247.

¹¹ Salihpaşaoğlu: s. 198; Susi, Mart: “The Definition of ‘Structural Problem’ in the Case-Law of the European Court of Human Rights Since 2010”, German Yearbook of International Law, 55, 2012, s. 389.

¹² Council of Europe, CM/Res(2004)3: Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th session).

¹³ Leach, Philip, Hardman, Helen, Stephenson, Svetlana: “Can the European Court’s Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systemic Human Rights Violations? *Burdov* and the Failure to Implement Domestic Court Decisions

in Russia”, Human Rights Law Review, Vol. 10, Issue 2, 2010, s. 350.

yatan sistemik bir sorun olduğunu düşündüğü şeyi ve bu sorunun kaynağını mümkün olduğunca tespit etmeye davet edilmektedir¹⁴.

Bakanlar Komitesi'nin Tavsiye Kararından çok kısa bir süre sonra AİHM, ilk pilot kararını *Broniowski/Polonya* davasında vermiştir. Mahkeme öncelikle, davanın olgularının Polonya hukuk düzeninde bir eksikliğin varlığını ortaya koyduğu sonucuna varmış ve bu eksikliğin sonucu olarak bir grup bireyin, sahip oldukları mülklerinden barışçıl bir şekilde yararlanmaktan mahrum bırakıldığını ifade etmiştir. Ardından Polonya hükümetinin “etkilenen çok sayıda insanı dikkate alan” ve “ulusal düzeyde” bir çözüm sağlamakla yükümlü olduğu yönünde karar vermiştir. Bakanlar Komitesi'nin davetini takip eden Mahkeme, “alınan tedbirlerin, Mahkeme'nin ihlal tespitinin altında yatan sistemik kusuru giderecek şekilde olmasına ve böylece Sözleşme sisteminin aynı sebepten kaynaklanan çok sayıda başvuru ile aşırı yük altında bırakmaması gerektiğine” işaret etmiştir¹⁵. Mahkeme, davalı devletin, yapısal sorun nedeniyle durumdan etkilenen çok sayıda kişinin haklarının uygulanmasının önündeki her türlü engeli kaldırması ya da eşdeğer bir telafi sağlaması için kararın tebliğinden itibaren altı aylık süre vermiştir¹⁶.

Bakanlar Komitesi'nin önemli yapısal ve sistemik sorunları gündeme getiren davalara öncelik verilmesi vurgusu ve Mahkeme'nin ilk pilot kararı ile uyumlu bir biçimde, 21 Şubat 2011 tarihinde AİHM Genel Kurulu kararıyla Mahkeme İçtüzüğüne özel bir madde eklenmiştir. “Pilot-karar usulü” başlığını taşıyan İç Tüzüğün 61. maddesinde ilgili usul detaylı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu maddede, “kendisine sunulan bir başvuruya dayanak oluşturan olayların, ilgili Sözleşmeciler Tarafından yapısal veya sistemik bir sorunu ya da diğer benzer başvuruların yapılmasına neden olan ya da olabilecek nitelikte başka bir aksaklığın varlığını ortaya koyması durumunda” Mahkeme'nin bu usulü nasıl işleteceği belirtilmektedir.

Mahkeme, ikinci pilot kararı olan *Hutten-Czapska/Polonya* davasında pilot karar usulünün ne amaçla tasarlandığı sorusunu aydınlatmıştır¹⁷.

¹⁴ Council of Europe, CM/Res(2004)3: Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th session).

¹⁵ *Broniowski v. Poland* [GC], 31443/96, 22.06.2004, §§ 189-193; Helfer, Laurence R.: “Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime”, *The European Journal of International Law*, Vol. 19, No. 1, s. 148.

¹⁶ *Broniowski v. Poland* [GC], §194.

¹⁷ *Hutten-Czapska v. Poland* [GC], 35014/97, 19.06.2006, §234; Şirin, Tolga: Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.637.

Mahkeme'nin pilot karar usulünü uygulamaya geçirmesindeki amacı, Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediği ile ulusal hukuk sisteminde bu ihlalin kaynağını teşkil eden yapısal ve sistemik sorunu tespit etmek ve söz konusu sorunun hızlı ve etkili bir biçimde çözülmesini kolaylaştırmaktır¹⁸. Bu usul, saptanan ihlalden etkilenen bireylerin davalarını tek tek ele almak yerine, bekleyen ve muhtemel taleplerin ulusal düzeyde çözüme kavuşturulabileceği koşulların oluşmasına ve Taraf Devletlerin Sözleşme sistemindeki rollerini yerine getirmelerine yardımcı olmak amacıyla tasarlanmıştır. Kararda, pilot karar usulünün tasarlanmasının ve uygulamasının arkasında yatan faktörlerden bir diğerinin "aynı yapısal veya sistemik sorundan kaynaklanan çok sayıda mükerrer davanın Sözleşme sistemine yönelik artan tehdidi" olduğu ifade edilmiştir. Mahkeme, pilot karar usulünün öncelikle Sözleşmeciler Devletlerin bu tür yapısal ve sistemik sorunları ulusal düzeyde çözerek Sözleşme sistemindeki rollerini yerine getirmelerine yardımcı olmak üzere tasarlandığını yinelemiştir¹⁹. Bu sayede hem Taraf Devletlerin Sözleşme sistemi içerisindeki rollerini yerine getirmelerine yardımcı olmak, hem Mahkeme'nin önündeki mükerrer davalardan kaynaklanan iş yükünü azaltmak hem de söz konusu yapısal sorunun çözümlenmesini sağlamak mümkün olabilecektir²⁰.

Bu usul için seçilen davalar öncelikli olarak ele alınmakta²¹ ve Mahkeme'nin olağan incelemelerinde olduğu gibi ihlal incelemesinin ardından ihlal iddialarına yönelik karar verilmektedir²². Mahkeme pilot kararların incelemesinde ve değerlendirme kısmında, belirli bir yol takip etmektedir. Öncelikle 46. madde bağlamında pilot karar usulünün incelenmesine ilişkin (i) *genel ilkeleri* sıralamaktadır. Ardından bu genel ilkelerin mevcut davalara uygulanmasına geçerek (ii) *pilot-karar prosedürünün uygulanmasını gerektiren yapısal bir sorunun varlığını* araştırmakta ve saptamaktadır. Bu incelemede Mahkeme, yapısal veya sistemik sorunun veya tespit edilen diğer işlev bozukluğunun niteliğini ve ilgili Sözleşmeciler Devletin ulusal düzeyde alması

¹⁸ "ulusal hukuk düzeninde söz konusu Sözleşme hakkının korunmasını etkileyen bir işlev bozukluğunun en hızlı ve etkili şekilde çözülmesini kolaylaştırmaktır."; "pilot-yargılama usulü öncelikle Sözleşmeciler Devletlerin bu tür sorunları ulusal düzeyde çözerek Sözleşme sistemindeki rollerini yerine getirmelerine yardımcı olmak üzere tasarlanmıştır." Hutten-Czapska v. Poland [GC], §234.

¹⁹ Hutten-Czapska v. Poland [GC], §234.

²⁰ Şirin: s.637, 638.

²¹ European Court of Human Rights: Rules of Court, Strasbourg: Registry of the Court, Rule 61/2(c); Parliamentary Assembly: States with major structural/systemic problems before the European Court of Human Rights: statistics, Committee on Legal Affairs and Human Rights, AS/Jur/Inf (2011) 05 rev 2 18 April 2011, s.3.

²² Salihpaşaoğlu: s. 199.

gereken telafi edici tedbirlerin türünü belirlemektedir²³. Ardından (iii) sorunun kaynağı ve bununla başa çıkılması için gereken genel tedbirler hakkında inceleme ve tespit yapmaktadır. Mahkeme, gerekli tedbirlerin niteliğini ve tespit ettiği sorunun ulusal düzeyde giderilme hızını göz önünde bulundurarak, tedbirlerin belirli bir süre içinde alınmasına yönlendirebilmektedir²⁴.

Mahkeme son aşamada ise (iv) benzer başvurulara izlenecek prosedüre işaret etmekte ve uygun görülmesi halinde, gerekli tedbirlerin kabul edilmesine kadar bekleyen tüm benzer başvuruların incelenmesini erteleyebilmektedir²⁵. Ancak Mahkeme'nin bu konuda takdir yetkisi bulunmakta olup pilot karar usulü ile incelenen bazı davalarda, derdest başvuruların ertelenmesini uygun görmediği yönünde kararları da bulunmaktadır²⁶. Nitekim Mahkeme, *adaletin uygun bir biçimde yerine getirilmesinin gerektirdiği hallerde* ertelenmiş bir başvuruyu herhangi bir zamanda inceleyebilmektedir²⁷.

Pilot karar usulünde Mahkeme, başvurucunun bireysel menfaatlerinin ötesinde davayı genel tedbirler açısından incelemektedir²⁸. Pilot karar usulünün ve yapısal sorunlara ilişkin²⁹ AİHM kararlarının ayırt edici özelliklerinden biri

²³ European Court of Human Rights: Rules of Court, Rule 61/3.

²⁴ European Court of Human Rights: Rules of Court, Rule 61/4; “(...) Mahkeme, Hükümet'in, Bakanlar Komitesi'nin gözetimi altında, bu kararın kesinleştiği tarihten itibaren altı ay içinde, insanlık dışı ve aşağılayıcı tutukluluk koşulları nedeniyle Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiği iddialarına ilişkin olarak uygun düzenlemeleri yapmak ve önleyici ve telafi edici hukuk yollarını uygulamaya koymak için bir zaman dilimi oluşturması gerektiği sonucuna varmıştır.” (Varga and Others v. Hungary, 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, 64586/13, 10.03.2015, §113); “Gerekli önleyici ve telafi edici hukuk yolları, bu kararın kesinleşmesinden sonra en geç on sekiz ay içerisinde sunulmalıdır.” (Neshkov and Others v. Bulgaria, 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12, 9717/13, 27.01.2015, §290).

²⁵ European Court of Human Rights: Rules of Court, Rule 61/6(a).

²⁶ Vassilios Athanasiou et Autres c. Grece, 50973/08, 21.12.2010, § 58; Ananyev and Others v. Russia, 42525/07 ve 60800/08, 10.01.2012, § 236; Neshkov and Others v. Bulgaria, § 291; Salihpaşaoğlu: s.201.

²⁷ European Court of Human Rights: Rules of Court, Rule 61/6(c).

²⁸ Broniowski v. Poland [GC], §36; Hutten-Czapska v. Poland [GC], §33; Cihangir, Abdil: “Pilot Karar Uygulamasına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Genel Bakış”, İnsan Hakları Dergisi, Sayı 10, 2022, s.39.

²⁹ AİHM, Xenides-Arestis/Türkiye davasında pilot karar usulünü uygulamamış ve pilot karardan söz etmemiş olmasına rağmen yapısal bir sorun saptamış ve sorunun çözümüne yönelik olarak bireysel ve genel tedbirler alınmasına hükmetmiştir. Xenides-Arestis v. Turkey, 46347/99, 22.12.2005, §§ 37-40; Köküsarı, İsmail: “Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması”, Erzincan Binali

genel tedbirlerin belirtilmesidir. Kabul edilebilirlik, hak ihlali tespiti, tazminat ödenmesine hükmedilmesi gibi bireysel tedbirlerden farklı olarak, yapısal sorunun çözümü için kararlarda davalı devlet tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen mevzuat değişikliği veya etkili bir iç hukuk yolu tesis edilmesi gibi genel tedbirlere işaret edilmektedir³⁰.

Pilot kararlar kategorisinde, yine yapısal veya sistemik sorunlarla ilgili olan ancak AİHM'in açık bir biçimde "pilot karar" olarak nitelmediği bir başka dava grubu daha vardır³¹. "Yarı-pilot kararlar" olarak da ifade edilen³² kararların hüküm kısmında devletin ihlali giderici tedbirler almasının gerektiği pilot karar usulünde olduğu gibi açıkça belirtilmemekle birlikte³³, bu sorunlarla başa çıkmak üzere devlet tarafından birtakım genel tedbirler alınması öngörülebilmektedir³⁴. Sözleşme'nin 46. maddesi kapsamında devletlerin birtakım yükümlülüklerine atıfta bulunan bu tür kararların, hangi kriterlere göre pilot davalardan ayrıldıkları belirgin değildir³⁵.

Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XXIII, S. 3–4, 2019, s.189; Beyoğlu, Cem Ümit: "Türk Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararlarında Tespit Edilen Yapısal Sorunlara Dair Çözüm Önerileri", Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 2, 2022, s.766.

³⁰ Beyoğlu: s.766; AİHM'nin tespit etmiş olduğu yapısal ve sistemik sorunlar ve sorunların çözümü için yol gösterdiği bazı Avrupa Konseyi Üyesi Devletler birtakım yasal reformlar gerçekleştirmiş veya iç hukuk mekanizmaları tesis etmiştir. AİHM'in kararlarını uygulama kapasitesini geliştirmek üzere çıkarılan Azzolini Yasası bu örneklerden biridir. Keller, Helen, Stone Sweet, Alec: "Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems", in Helen Keller, and Alec Stone Sweet (Eds), A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems, Oxford, UK: Oxford University Press, 2008, s.688.

³¹ Xenides-Arestis v. Turkey, 46347/99, 22.12.2005; Lukenda v. Slovenia, 23032/02, 06.10.2005.

³² Wildhaber, bu gibi kararları "yarı-pilot kararlar" olarak ifade etmek yerine, Mahkeme'nin pilot karar usulüne başvurma konusundaki bu gibi çeşitliliklerin, Mahkeme'nin karşı karşıya kaldığı farklı durumlara uyum sağlamak için gereken esnekliği şeklinde değerlendirmektedir. Wildhaber, Luzius: "Pilot Judgments in Cases of Structural or Systemic Problems on the National Level", in Rudiger Wolfrum and Ulrike Deutsch (Eds.), The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: The Problems and Possible Solutions, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2009, s.74, 75.

³³ Köküarı: s.188.

³⁴ Harris, O'Boyle, Bates, Buckley (Eds.): s.157; Leach, Hardman, Stephenson: s.351.

³⁵ Apostol, Lilian, Council of Europe: "Methodology for Assessment of Systemic Human Rights Violations", February 2020, s. 16.

Strazburg organları, denetiminin ilk zamanlarında “ulusal makamların Sözleşme’nin düzenlediği konularda uygun gördükleri tedbirleri seçmekte özgür oldukları” yaklaşımını benimsemiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda, ihtilaf konusu tedbirin sorumluluğu üzerinde olan devletteki toplumun hukuki ve fiili özelliklerinin göz ardı edilemeyeceğini ve Mahkeme’nin yetkili ulusal makamların rolünü üstlenemeyeceğini, aksi takdirde bu durumda Mahkeme’nin ikincil niteliğinin ihmal edilmiş olacağını ortaya koymuştur³⁶. İlk etapta Strazburg organlarının bu hukuki söylemi üzerine ve kararların bir sonucu olarak Üye Devletlerde yasal değişiklikler meydana gelebilmişse de bunlar davalı devlet tarafından gönüllü olarak yerine getirilmiştir. Ancak pilot karar usulü neticesinde hukuki pratik ve söylem değişim göstermiştir³⁷. AİHM eski başkanı Dean Spielmann, pilot karar usulünü “beyan edici tondan yönlendirici tona” hızlı bir geçişin işareti olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, Mahkeme’nin bu usulü kullanırken ihtiyatlı davrandığını ve bazı durumlarda kararını uygularken Sözleşmeciler Devletlere geniş bir takdir marjı tanıdığını belirtmiştir³⁸.

II. KAVRAMSAL İNCELEME: YAPISAL VEYA SİSTEMİK SORUN

“Yapısal sorun” ve “sistemik sorun” ifadelerinin, Mahkeme’nin pilot karar uygulamasına hâkim olan temel terimler olduğu görülmektedir³⁹. *Sistemik* (*systémique* [fr.], *systemic* [en.]) teriminin, hukuk literatüründe ve Strazburg denetimi içtihadında yer alan *sistematik* (*systématique* [fr.], *systematic* [en.]) ifadesinden farklı anlamları karşıladığını öncelikle ifade etmek gerekmektedir. Sistematik, “metodik olarak ve önceden belirlenmiş bir sırayla yapılan” anlamına gelirken sistemik kelimesi “bir sistem ile ilgili olan veya bir sistem üzerinde etkili olan” anlamını karşılamaktadır⁴⁰. Kavramın Türk hukuk literatüründe⁴¹ veya bazı

³⁶ Belgian Linguistics v. Belgium, Judgment of 23 July 1968, Series A, No. 6.

³⁷ Susi: s.387-390.

³⁸ Judge Dean Spielmann, Keynote Speech Judgments of the European Court of Human Rights Effects and Implementation Conference at the Paulinerkirche Göttingen Georg-August-University, Göttingen, 20 September 2013, 5-6’dan aktaran Rainey: s.50.

³⁹ Haider, Dominik: The Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights, Leiden : Brill | Nijhoff, 2013, s. 37; Apostol, Council of Europe: s.11.

⁴⁰ Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, (<https://www.cnrtl.fr/definition/syst%C3%A9mique>, Erişim Tarihi: 07.05.2024)

⁴¹ Şirin, Tolga: Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.640-645; Öz, Muammer: AİHM Kararlarının Uygulanması ve Türkiye Örneği, Seçkin, Ankara, 2023; Yıldırım, Zeki: “6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair

mahkeme kararlarında⁴² kimi zaman “sistemik” olarak kullanıldığı gözlemlenmekle birlikte çalışmada terimin doğrudan karşılığı olan “sistemik” terimi tercih edilecektir.

“Yapısal” ve “sistemik” sorun terimleri, Bakanlar Komitesi tarafından yayımlanan belgelerde ve AIHM kararlarında sıklıkla yer almaktadır⁴³. AIHM’nin konuya ilişkin kararlarında çoğunlukla birbirleriyle aynı anlamı karşılayacak şekilde “yapısal ve/veya sistemik sorun (*problèmes systémiques et/ou structurels [fr.]*, *structural and/or systemic problems [en.]*)”, “yapısal sorunlar (*problèmes structurels [fr.]*, *structural problems [en.]*)”, “sistemik sorunlar (*problèmes systémiques [fr.]*, *systemic problems [en.]*)”, “sistemik ihlaller (*violations systémiques [fr.]*, *systemic violations [en.]*)” veya “sistemik veya yapısal işlev bozuklukları (*dysfonctionnement structurel ou systémique [fr.]*, *systemic or structural dysfunction [en.]*)” gibi çeşitli terimler kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Mahkeme veya Bakanlar Komitesi, yapısal ve sistemik sorunların hukuki ve kapsayıcı bir tanımını yapmak yerine, bu sorunların nedenlerine ve çözümlerine işaret etmişlerdir. Bu durum, yapısal ve sistemik sorunların ele alınmasında karşılaşılan ilk güçlüktür⁴⁴.

Pilot karar usulünün hayata geçirilmesinin kaynaklarından birini teşkil eden Bakanlar Komitesi, altta yatan sistemik bir sorunu ortaya çıkaran kararlara ilişkin Res(2004)3 sayılı Tavsiye Kararında Mahkeme’yi, “*özellikle de çok sayıda başvuruya yol açması muhtemel olduğunda, uygun çözümü bulmada Devletlere ve kararların uygulanmasını denetlemede Bakanlar Komitesi’ne yardımcı olmak üzere altta yatan sistemik bir sorun olarak gördüğü şeyi ve bu sorunun kaynağını tespit etmeye*” davet etmiştir⁴⁵. Karardaki bu ifade, Bakanlar

Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2), Ocak 2013, s. 1725-1756.

⁴² Anayasa Mahkemesi’nin konuya ilişkin çeşitli kararlarında da sorunu veya ihlali ifade etmek üzere “yapısal ve sistemik” şeklinde bir kullanım tercihi olduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesi, Keser Altıntaş [GK], 2023/18536, 25.07.2023, §23, 28, 31, 32 ve M. Emin Kuz’un Karşılıy Gerekeçesi. AYM, aynı kararında bir paragrafta “yapısal ve sistemik sorunlar” ifadesine yer vermiştir. Keser Altıntaş [GK], §75.

⁴³ Parliamentary Assembly: States with major structural/systemic problems before the European Court of Human Rights, s.2.

⁴⁴ Apostol, Council of Europe: s.9-11.

⁴⁵ Council of Europe, CM/Res(2004)3: Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th session).

Komitesi tarafından söz konusu terime yapılan ilk özel atıftır⁴⁶. Keza İtütüzük'ün pilot karar usulünü düzenleyen 61. maddesinin okumasından, “ilgili Sözleşmeci Tarafa yapısal veya sistemik bir sorunun ya da diğer benzer başvuruların yapılmasına neden olan ya da olabilecek nitelikte başka bir aksaklığın varlığının” Mahkeme'nin pilot karar usulünü uygulamaya karar vermesindeki kurucu faktörlerden biri olduğu görülmektedir. Ancak bu düzenleme, yapısal veya sistemik sorunun ne olduğu ve yapısal veya sistemik niteliğinin neleri gerektirdiğine yer vermemektedir. Bununla birlikte, İtütüzük'ün ve Mahkeme'nin “yapısal veya sistemik sorun” ifadesi ile ne kast ettiğini öngörmek ve doğru kavramak, ilgili Sözleşmeci Taraf için bir uyarı işareti işlevi görebileceği⁴⁷ gibi aynı zamanda pilot karar usulünün başarıya ulaşması için önem arz edecektir⁴⁸.

Strazburg Mahkemesi'nin konuya ilişkin içtihadından, yapısal ve sistemik ihlallerin çoğunlukla taraf devletin mevzuatındaki veya idari uygulamalarındaki eksikliklerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır⁴⁹. Mahkeme, pilot kararlarında bu sorunlara yönelik soyut ve kapsayıcı bir kavramsallaştırmaya gitmemekteyse de geliştirmiş olduğu içtihadında kavramın niteliklerine dair çeşitli ipuçlarını izleme fırsatı tanımaktadır⁵⁰. Örneğin AİHM ilk pilot kararı olan *Broniowski/Polonya* davasında, Polonya mevzuatının ve idari uygulamalarının işlev bozukluğundan kaynaklanan ve çok sayıda insanı etkileyen ve etkilemeye devam eden sorunun aynı zamanda *yaygınlığına* ve *sistemik doğasına* işaret etmiştir⁵¹. Sistemik niteliği Mahkeme değerlendirmesinde “davanın olgularının Polonya hukuk düzeninde bir eksikliğin varlığını ortaya koyduğu ve bu eksikliğin sonucu olarak bir grup birey, sahip oldukları şeylerden barışçıl bir şekilde yararlanmaktan mahrum bırakılmış ya da halen mahrum bırakıldığı” şeklinde ifade bulmuştur. Sorunun yaygınlığında ise “tespit edilen ulusal hukuk ve uygulamadaki eksikliklerin, müteakip çok sayıda haklı başvuruya yol açabileceği” hususunu vurgulanmıştır⁵².

⁴⁶ Parliamentary Assembly: States with major structural/systemic problems before the European Court of Human Rights, s.2.

⁴⁷ Susi: s.404.

⁴⁸ Kindt, Eline: “The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights : An Evaluation in the Light of Procedural Efficiency and Access to Justice”, Ghent, Belgium: Ghent University, Faculty of Law and Criminology, 2018.

⁴⁹ *Broniowski v. Poland* [GC], §189.

⁵⁰ Apostol, Council of Europe: s.11.

⁵¹ *Broniowski v. Poland* [GC], §189.

⁵² *Broniowski v. Poland* [GC], §189.

AİHM, ilk pilot kararında yalnızca “sistemik bir sorun”dan bahsetmesine rağmen, birkaç yıl sonra vermiş olduğu *Hutten-Czapska/Polonya* kararında “yapısal sorun” terimini de Strazburg denetimi sözlüğüne eklemiştir⁵³. Bu kararda Mahkeme’nin ulusal hukuk düzenindeki sistemik veya yapısal sorunlara yönelik yargısal yaklaşımının “pilot karar usulü” olarak tanımlandığını belirtilerek pilot karar usulü ile sistemik veya yapısal sorunlar arasında sıkı bir bağ kurulmuştur⁵⁴. Bu yaklaşım, ikincillik ilkesi gereğince, Sözleşme sistemindeki hakkın korunması bağlamında gerekli telafi edici tedbirleri almanın ve saptanan yapısal ve sistemik sorunun uygun şekilde giderilmesinin ulusal makamlara düştüğü yönündedir⁵⁵.

Mahkeme, bu usulü uygularken aynı yapısal veya sistemik sorundan kaynaklanan çok sayıda mükerrer davanın Sözleşme sistemine yönelik artan tehdidini de göz önünde bulundurduğunun altını çizmiştir⁵⁶. Mahkeme, sistemik sorunların tespiti hususunda görece açık olduğu *Hutten-Czapska/Polonya* davasında yapısal sorunu, halihazırda neden olduğu değil, aynı zamanda bu sorun nedeniyle gelecekte doğabilecek benzer ihlallerin sayısı ile ilişkilendirmiştir⁵⁷. AİHM, gelecekte benzer başvuruların akın etmesi potansiyelinin de Mahkemenin önünde mükerrer davaların birikmesini önlemek açısından önem arz ettiğini ifade etmiştir⁵⁸.

Mahkeme, ilerleyen yıllarda vermiş olduğu diğer pilot kararlarında da yapısal sorunun tekrarlayan ve süreklilik arz eden doğası ile çok sayıda bireye yönelik etkisine vurgu yapmaya devam etmiştir⁵⁹. Sorunun sistemik niteliğine ilişkin bir gösterge olarak “özellikle aynı yapısal veya sistemik nedenden kaynaklanan bir dizi davanın sonucu olarak Mahkeme’nin dava yükündeki artış”⁶⁰ nedenselliği aranmaktadır. Strazburg sisteminin bireysel başvurulara ilişkin yoğun iş yüküyle başa çıkmak üzere hazırlanan belgelerde ve Mahkeme’nin bizatihi kendi içtihadında çoğunlukla “mükerrer başvurular (*requêtes répétitives [fr.], repetitive applications [en.]*)” ve “mükerrer davalar (*affaires répétitives [fr.], repetitive cases [en.]*)” terimlerine başvurulduğu görülmektedir. Mahkeme İçtüzüğü’nde pilot karar usulünün hayata

⁵³ Susi: s.395.

⁵⁴ *Hutten-Czapska v. Poland* [GC], §233; Kindt: s.40.

⁵⁵ *Hutten-Czapska v. Poland* [GC], §232-234.

⁵⁶ *Hutten-Czapska v. Poland* [GC], §234.

⁵⁷ Apostol, Council of Europe: s.12.

⁵⁸ *Hutten-Czapska v. Poland* [GC], §236.

⁵⁹ *Yuriy Nikolayevich v. Ukraine*, 45450/04, 15.10.2009, §83.

⁶⁰ *Broniowski v. Poland* [GC], §190.

geçirilebilmesi için yapısal veya sistemik bir sorunu ya da diğer benzer başvuruların yapılmasına neden olan ya da olabilecek nitelikte başka bir aksaklığın varlığını ortaya koyması koşulu öngörülmektedir. İlgili madde “benzer” başvuruların ne olduğunu açıklamamakla birlikte mükerrer davalar ile yapısal ve sistemik sorunlar arasında bir ilişki kurmaktadır. Mahkeme, yapısal veya sistemik bir işlev bozukluğu (*dysfonctionnement structurel ou systémique [fr.]*, *systemic or structural dysfunction [en.]*) varsa - bu işlev bozukluğunun (potansiyel olarak) benzer başvurulara yol açması halinde - pilot dava prosedürü yürütebilmektedir⁶¹.

Mahkeme'nin yapısal bir sorunun göstergesi olarak “çok sayıda başvuruya” dikkat çektiği birçok pilot kararına bakıldığında⁶², benzer başvuruların sayısının çokluğunun, bir sorunun sistemik veya yapısal niteliği hakkında yaptığı değerlendirmesinin temel parçalarından biri olduğu görülmektedir⁶³. Benzer başvuruların sayısının yapısal ve sistemik sorunun tespitinde önemli bir bileşen olduğu açıkça görülmekle birlikte Mahkeme için pilot karar usulü yalnızca bir sayı unsurundan ibaret değildir⁶⁴. İlgili devletteki yapısal sorundan etkilenen kişilerin veya derdest başvuruların sayısının önemi bir yana, bazı kararlarında benzer derdest başvuruların sayısının oldukça yüksek olmadığı gözlemlenmektedir⁶⁵. Bu gibi durumlarda, Mahkeme pilot karar usulünü uygulamak için temel gerekçe olarak gelecekteki muhtemel başvuruların potansiyel akışını ve sistemik sorundan potansiyel olarak etkilenen kişi sayısını vurgulamaktadır⁶⁶. Bununla birlikte, gelecekteki başvuruların potansiyel akışı Mahkeme'nin pilot karar usulüne başvurması için tek başına yeterli olmayıp mükerrer davaların mevcut olmasına önem verilmiştir⁶⁷.

⁶¹ Haider: s.37

⁶² İstisnai bir pilot karar örneği olarak bkz. Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia, and the former Yugoslav Republic of Macedonia [GC], 60642/08, 16.07.2014, § 144.

⁶³ Sundholm, Miranda: “Addressing Systemic Human Rights Violations at the European Court of Human Rights”, Master's Programme in Public International Law, Åbo Akademi, Finland, 2021, s.12.

⁶⁴ Köküarı: s.234; Susi: s.415.

⁶⁵ Hutten-Czapska/Polonya davasında mükerrer başvuru sayısı 18 iken, Greens ve M.T./Birleşik Krallık davasında mükerrer başvuru sayısı yaklaşık 2.500'dür. Hutten-Czapska v. Poland [GC], §236; Greens and M.T. v. the United Kingdom, 60041/08, 60054/08, 23.11.2010, §111; Sundholm: s.13.

⁶⁶ W.D. c. Belgique, 73548/13, 06.09.2016, §165; Hutten-Czapska v. Poland [GC], §236; Neshkov and Others v. Bulgaria, §270; Kurić and others v. Slovenia [GC], 26828/06, 26.06.2012, §414; Kindt: s.45, 46.

⁶⁷ Sundholm: s.14.

Strazburg Mahkemesi'nin pilot karar içtihadı, "sistemik sorun" teriminin, başvuranın bireysel durumunun ötesine geçen insan hakları sorunlarına atıfta bulunmak için kullanıldığını göstermektedir. Mahkeme birçok kararında "*tespit edilen ihlallerin ... ne münferit bir olaydan kaynaklandığını ne de bu davadaki belirli bir olay akışına atfedilebileceğini, daha ziyade devlet yetkililerinin mevzuata ilişkin eksikliklerinin ve/veya idari davranışlarının bir sonucu olduğunu*"⁶⁸ ifade etmiştir. Buradan hareketle, başvurucunun hakkının ihlali, ilgili Sözleşmecî Devletin ulusal hukuk sistemindeki eksikliklerden kaynaklanıyorsa ve yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlayacak tedbirleri almakta yetersiz kalmışsa burada bir sistematik sorundan bahsedilebileceği anlamına gelmektedir⁶⁹. Bu bağlamda sistemik ve yapısal bir sorun, kusurlu mevzuattan veya bu mevzuata dayalı idari eylem veya ihmalden kaynaklanabilmektedir⁷⁰. Öte yandan yapısal ve sistematik sorun hapishanedeki tutulma koşulları örneğindeki bir idari uygulamadan kaynaklanabileceği gibi⁷¹, makul sürede yargılamada olduğu gibi adli sistem veya insan haklarının korunmasına ilişkin mekanizmalardaki işlev bozuklukları da yapısal sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir⁷².

Bir başka husus olarak, pilot kararların önemli bir kısmının daha önceki kararlarda da Sözleşme'nin benzer şekilde ihlal edildiğinin saptanmasının ardından verilmesi⁷³, ilgili Sözleşmecî Devletlerin ihlale yönelik genel telafi edici tedbirler almadıkları yorumunun yapılmasına neden olmuştur. Bu sebeple sistemik sorunlar, Mahkeme'nin vermiş olduğu kararların yerine getirilmesindeki eksikliklerden de kaynaklanabilmektedir⁷⁴.

Sözleşmecî Devletlerin ulusal hukuk sistemlerindeki eksikliklerin, bundan kaynaklanan idari davranışların ya da Sözleşme'nin uygulanmasındaki

⁶⁸ Burdov v. Russia (no. 2), 33509/04, 15.01.2009, §131; Broniowski v. Poland [GC], §189; Hutten-Czapska v. Poland [GC], §229.

⁶⁹ Haider: s.37, 38.

⁷⁰ Igranov and Others v. Russia, 42399/13, 24051/14, 36747/14, 60710/14, 3741/15, 7615/15, 24303/15, 24307/15, 24605/15, 20/03/2018, §46; Gülmez v. Turkey, 16330/02, 20.05.2008, §60; Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia, 74258/01, 27.11.2007, §148; Hutten-Czapska v. Poland [GC], §§235-37.

⁷¹ Şirin: s. 643.

⁷² Altıparmak, Kerem: "Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?", 50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s.93.

⁷³ Burdov v. Russia (no. 2), §129.

⁷⁴ Greens and M.T. v. the United Kingdom, §110; Haider: s.38.

veya kararların infazındaki eksikliklerin Mahkeme'nin iş yükü üzerindeki etkisi, Mahkeme'yi pilot yargılama usulünü tasarlamaya iten başlıca sebeplerden biri olmuştur⁷⁵. Mahkeme pilot karar usulünü, yapısal veya sistemik sorundan etkilenen kişi sayısı⁷⁶, derdest başvuru sayısı⁷⁷ veya halihazırda verilmiş ilgili karar sayısı⁷⁸ gibi hususların Mahkeme'nin iş yükü üzerinde önemli bir etkisi olması halinde uygulamıştır⁷⁹. Pilot karar usulünün benzer "ihlal" terminolojisini değil, Mahkeme tarafından ihlalin haklı olduğu yönünde hükme bağlansın veya bağlanmasın, benzer "başvuru" terminolojisini benimsediğini ifade etmek gerekir. Pilot karar usulünün öncelikli hedeflerinden birinin de AİHM'nin birikmiş dava yükünün azaltılması olduğu dikkate alınmalıdır⁸⁰.

Pilot karar usulünün hayata geçirilmesinin arka planında yer alan Mahkeme'nin artan iş yükünün çözüme kavuşması ve verimlilik ihtiyacı dikkate alındığında, sistemik bir sorun ile iş yükü arasında ilişki kurulması oldukça doğaldır. Ancak yapısal ve sistemik sorun kavramına aynı zamanda Sözleşme'nin uygulanmasında veya kararların infazındaki eksiklikleri nitelemek üzere de başvurulduğu göz önünde bulundurulursa, bu tür eksikliklerin çok sayıda birey etkilenmeksizin de var olabileceğini ve pilot karar usulüne konu olabileceğini ifade etmek mümkündür. Ulusal hukuk düzeninde bu türden eksiklikler bulunması halinde, bunlardan etkilenen çok sayıda birey olmasa dahi, ilgili Sözleşmeciler Devlet söz konusu eksiklikleri gidermelidir⁸¹.

Tüm bu nitelendirmeler ve nedenler bir yana, en nihayetinde Mahkeme, yapısal ve sistemik bir sorunu, önüne gelen bir davanın özel koşulları bağlamında

⁷⁵ Haider: s.38, 39.

⁷⁶ "yaklaşık 80.000 kişiyi etkilemiştir" Broniowski v. Poland [GC], §193; "potansiyel olarak daha büyük bir kişi sayısını etkileyebilir" Hutten-Czapska v. Poland [GC], §235.

⁷⁷ "Mevcut davada belirlenen sorunların sistemik karakteri, Ukrayna aleyhine yaklaşık 1.400 başvurunun Mahkeme önünde bekletildiği ve bu tür başvuruların sayısının sürekli arttığı gerçeğiyle daha da kanıtlanmaktadır." Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, §86; "(...)şu anda Bulgaristan aleyhine ilk incelemeyi bekleyen yaklaşık iki yüz dava bulunmaktadır ve bu davaların hepsi ceza davalarının uzunluğu konusunda şikayette bulunmaktadır." Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria, 48059/06, 2708/09, 10.05.2011, §110.

⁷⁸ "Mahkeme, son beş yılda Ukrayna aleyhine 300'den fazla karar verdiğini belirtmektedir (...)" Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, 40450/04, 15.10.2009, §83; "mevcut dava ise, Rusya'daki cezasızlık sorununun altını çizen yaklaşık iki yüz kararın ardından ele alınmaktadır." Burdov v. Russia (no. 2), §129.

⁷⁹ Haider: s.38, 39.

⁸⁰ Apostol, Council of Europe: s.14.

⁸¹ Haider: s.38-40.

saptamaktadır. Sistemik ve yapısal sorunları tespit etmiş olduğu diğer bazı kararlarında, söz konusu sorunların niteliğini “ihlallerin altında yatan yapısal sorunlar”⁸² ya da “Sözleşme ile bağdaşmayan uygulama”⁸³ biçiminde belirtmektedir⁸⁴. Mahkeme’nin sorunun sistemik veya yapısal niteliğine yönelik ilişkilendirdiği tüm bu unsurları alternatif olarak mı yoksa kümülatif olarak mı değerlendirdiği belirgin olmamakla birlikte, sistemik sorunların varlığını somut olay bazında analiz ettiği ve tüm bunların bütüncül olarak gözlemlerine konu olduğu görülmektedir⁸⁵. Mahkeme, pilot kararlarında her ne kadar ya sistemik sorunlara, ya ihlalin altında yatan yapısal sorunlara ya da Sözleşme ile bağdaşmayan uygulamalara işaret etse de farklı kavramlardan hareket etmiş olması farklı sonuçlara yol açtığı anlamına da gelmemektedir⁸⁶. Yapısal ve sistemik sorunları anılan çeşitli unsurlardan hareketle ve önüne gelen davaların özel koşulları bağlamında saptadığı anlaşılan Mahkeme pilot kararlarında, söz konusu sorunların altını çizdikten sonra sebeplerini tespit edip bunların çözümü için genel tedbirleri belirtmektedir.

III. İNSAN HAKLARI TAZMİNAT KOMİSYONU’NUN KURULUŞU VE YAPISI

Yargılamaların uzun sürdüğü ve makul sürede sonuçlanmadığı gerekçesiyle AİHS’nin adil yargılanma hakkı ve etkili başvuru hakkını koruyan maddelerinin (6. ve 13. madde) ihlali iddiasıyla AİHM nezdinde Türkiye aleyhine çok sayıda başvuru yapılmıştır. Mahkeme öncelikle *Daneshpayeh/Türkiye* kararında, Türkiye’deki uzun yargılama iddialarına ilişkin Sözleşme’nin 13. maddesi anlamında yargılama süresinin uzunluğundan şikayet edebileceği yetkili bir ulusal mekanizmanın bulunmadığını ifade etmiş ve tespit edilen ihlale son vermek için ulusal hukukun buna uyumlu hale getirilmesi gerektiğini

⁸² “(...) Mahkeme, ihlallerin altında yatan yapısal sorunların varlığını bir kararda açıkça tespit etmesine ve bunları gidermek için davalı devlet tarafından alınması gereken belirli tedbirleri veya eylemleri belirtmesine olanak tanıyan bir pilot karar usulü benimseyebilir” *Burdov v. Russia* (no. 2), §126; *Greens and M.T. v. the United Kingdom*, §107.

⁸³ “ (...) Mahkeme, mevcut kararda tespit edilen ihlallerin ne münferit bir olaydan kaynaklandığı ne de bu davadaki belirli bir olay akışına atfedilebileceği, ancak davalı Devlet’in eksikliklerinin bir sonucu olduğu sonucuna varmaktadır. Buna göre, mevcut davadaki durum, Sözleşme ile bağdaşmayan bir uygulamanın sonucu olarak nitelendirilmelidir.” *Rumpf v. Germany*, 46344/06, 02.09.2010, §70; *Finger v. Bulgaria*, 37346/05, 10.05.2011, Operative provision.

⁸⁴ Haider: s.37.

⁸⁵ Apostol, Council of Europe: s.11, 14.

⁸⁶ Haider: s.38.

belirtmiştir⁸⁷. Ardından Mahkeme *Ümmühan Kaplan/Türkiye* kararında, daha önce *Danespayeh/Türkiye* davasında saptanmış olduğu bu eksikliklere atıfta bulunarak uzun yargılama süresine ilişkin ihlallerin devam ettiğini ve Türkiye'nin ulusal hukuk sistemi için hem yapısal hem de sistemik bir sorun teşkil etmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Bu saptamanın üzerine Mahkeme, benzer durumdaki çok sayıda başvurunun hâlihazırda derdest olduğu ve bu duruma ilişkin ihlal başvurularının ve ihlallerin artabileceği gerekçesiyle Türkiye açısından mevcut davada pilot karar usulünü uygulama kararı almıştır⁸⁸.

AİHM, Türkiye aleyhine vermiş olduğu çok sayıda ihlal kararından sonra *Ümmühan Kaplan/Türkiye* kararında, daha önce saptanmış olduğu “uzun yargılama sürelerine” ilişkin ihlallerin devam ettiğini ve Türkiye'nin ulusal hukuk sistemi için hem yapısal hem de sistemik bir sorun teşkil etmeye devam ettiğini ifade etmiştir⁸⁹. Bunun üzerine Mahkeme, benzer durumdaki çok sayıda başvurunun hâlihazırda derdest olduğunu ve bu duruma ilişkin muhtemel ihlal başvurularının ve ihlallerin artabileceğinden hareketle mevcut davada pilot karar usulünü uygulamıştır.

Ümmühan Kaplan/Türkiye kararında tespit edilmiş olan yapısal sorunlardan biri kurumsal bir eksiklik olarak tazminat komisyonu kurulması ihtiyacıdır⁹⁰. İnsan haklarının korumasına ilişkin saptanan bu aksaklıkları ulusal hukuk düzeninde çözüme kavuşturmak ve ilgili pilot kararın gereklerini yerine getirmek üzere 6384 sayılı *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun* 9 Ocak 2013 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde kabul edilerek yasalasmış ve Resmî Gazete'de 19 Ocak 2013 tarihinde yayımlanarak yürürlük kazanmıştır. Kanun, ceza hukuku kapsamındaki soruşturma ve kovuşturmalar ile özel hukuk ve idare hukuku kapsamındaki yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığı ve mahkeme kararlarının geç veya eksik icra edildiği ya da hiç icra edilmediği iddiasıyla AİHM'ne yapılmış başvuruları kapsamaktadır. AİHM'ne yapılmış bu başvuruların tazminat ödenmek suretiyle çözümüne dair esas ve usullerin belirlendiği Kanun ile aynı zamanda Adalet Bakanlığı bünyesinde İnsan Hakları Tazminat Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, AİHM'ne yapılan bazı başvurular açısından tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olarak tesis edilmekle birlikte belirli süreler içinde yapılan başvuruları karara bağlamak üzere geçici nitelikte

⁸⁷ Danespayeh v. Turkey, 21086/04, 16.7.2009, §51.

⁸⁸ Ümmühan Kaplan c. Turquie, 24240/07, 20.03.2012.

⁸⁹ Ümmühan Kaplan c. Turquie, §63.

⁹⁰ Köküsarı: s.226.

kurulmuş bir mekanizmadır⁹¹. İlgili Kanun gereğince 23 Eylül 2012 tarihinden önce söz konusu şikayetlerle AİHM'ne yapılan başvurular bakımından Komisyon, tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olarak tesis edilmiştir⁹².

İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun görev alanı, ilk olarak 23 Eylül 2012 tarihi itibarıyla AİHM nezdinde kaydedilmiş başvuruları kapsadığı şeklinde belirlenmiştir. Yargılamalarının makul sürede sonuçlandırılmadığı veya mahkeme kararlarının geç ya da eksik icra edildiği veya hiç icra edilmediği iddiasıyla AİHM'ne yapılan başvurulara yönelik, AİHM tarafından Tazminat Komisyonu'na başvurulması gerektiğinden hareketle iç hukuk yollarının tüketilmemesi gerekçesiyle verilecek kabul edilmezlik kararı üzerine Komisyona başvuru imkânı tanınmıştır. Kanun kapsamına giren başvurular açısından 23 Eylül 2012 tarihinin bir sınır olarak belirlenmesinin nedeni, 6216 sayılı Kanun ile 23 Eylül 2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapılması imkânının tanınmasıdır. Bu tarihten önce yargılamasının makul sürede sonuçlandırılmadığı veya mahkeme kararlarının geç ya da eksik icra edildiği veya hiç icra edilmediği iddiasıyla başvuruda bulunmak isteyenler açısından ise böyle bir yol öngörülmemiştir. 23 Eylül 2012 tarihinden önce kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine başvurmak üzere 6384 sayılı Kanun ile tesis edilen İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'na başvurabilmek için ise bu tarihten önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılmış bir başvurunun olması gerekmektedir. Ancak 10/02/2014 tarihli ve 2014/5917 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile bu tarih altı ay uzatılarak 23 Mart 2013 olarak yeniden belirlenmiştir⁹³.

Komisyon'un ihlal alanları bakımından görev kapsamı da öncelikle 6384 sayılı Kanun'un 2. maddesi gereğince 2014 yılında 2014/5917 sayılı⁹⁴ ve 2016

⁹¹ Esen, Selin: "Makul Sürede Yargılanma Hakkının Korunması: Mevcut Durum ve Öneriler", Türkiye Barolar Birliği, Kasım 2023, s.19.

⁹² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun, Kanun No. 6384. Kabul Tarihi: 9/1/2013, RG, 10 Ocak 2013-Sayı 28533, Madde 9.

⁹³ Bakanlar Kurulu, 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince Kurulan Komisyon'un Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar, Karar Sayısı: 2014/5917, RG, 16 Mart 2014-Sayı 28943.

⁹⁴ 16/03/2014 tarih ve 2014/5917 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile;

"a) 4/11/1983 tarihli ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununa göre yapılan kamulaştırma veya irtifak hakkı tesislerinde uzun yargılama ve enflasyonun etkisiyle kamulaştırma veya irtifak hakkı bedelindeki değer kaybının telafi edilmediği iddiasıyla yapılan başvurular.

yılında 2016/8509 sayılı⁹⁵ Bakanlar Kurulu kararları ile genişletilmiştir⁹⁶. Ardından 6384 sayılı Kanun'a eklenen Geçici 2. madde ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunanlar bakımından da Komisyona başvuru imkânı getirilmiştir. Böylece Komisyonun görev alanı, bu maddenin

b) Ceza infaz kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutuklulara uygulanan disiplin yaptırımlarına karşı başvuru ve 16/5/2001 tarihli ve 4675 sayılı İnfaz Hâkimliği Kanununa göre incelenen itirazlarda savunma hakkının kısıtlandığı iddiasıyla yapılan başvurular.

c) Ceza infaz kurumlarında Türkçe dışında dil kullanıldığı gerekçesiyle haberleşme hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular.

ç) Ceza infaz kurumlarında Türkçe dışında yazılan mektup ve benzeri iletilerin kurum idaresi tarafından alınmadığı veya gönderilemediği gerekçesiyle haberleşme hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular.

d) Ceza infaz kurumlarında barındırılan hükümlü ve tutukluların yararlanmak istedikleri süreli ve süresiz yayınların değişik gerekçelerle engellendiği iddiasıyla yapılan başvurular.” Komisyon'un görev alanına dahil edilmiştir. Bakanlar Kurulu, 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince Kurulan Komisyon'un Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar, Karar Sayısı: 2014/5917, RG, 16 Mart 2014-Sayı: 28943.

⁹⁵ 09/03/2016 tarih ve 2016/8509 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile;

“a) Orman olduğu gerekçesiyle veya 31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Kanunun 2/B maddesinin uygulanması nedenlerine bağlı olarak tapu kaydının iptal edilmesi veya kadastro tespiti ya da orman kadastrosu sonucu tapulu taşınmazın ormanlık alanda olduğunun tespit edilmesi üzerine mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular.

b) Kıyı - kenar çizgisi içerisinde kaldığı gerekçesiyle tapu kaydının iptal edilmesi üzerine mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular.

c) Taşınmazın imar planında kamu hizmetine tahsis edilmesi üzerine mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular.

ç) Ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu ve hükümlülere verilen disiplin yaptırımları üzerine özel ve aile hayatına saygı hakkının iddiasıyla yapılan başvurular.

d) Ceza infaz kurumlarında Türkçe yazılan mektup veya benzer iletilerin ceza infaz kurumu idaresi tarafından alınmaması veya gönderilmemesi üzerine özel ve aile hayatına saygı hakkının, ihlal edildiği iddialarına ilişkin başvurular.” Komisyon'un görev alanı kapsamına dahil edilmiştir. Bakanlar Kurulu, 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince Kurulan Komisyonun Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar, Karar Sayısı: 2016/8509, RG, 9 Mart 2016-Sayı 29648.

⁹⁶ Beyazıt, İbrahim Hakkı: “İnsan Hakları Tazminat Komisyonunun Genişleyen Yetki Alanı”, İnsan Hakları Dergisi, Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı Yayınları, S. 3, 2019, Ankara, s.43.

yürürlüğe girdiği tarih olan 31 Temmuz 2018 itibariyle Anayasa Mahkemesi önünde “yargılamalarının makul sürede sonuçlandırılmadığı veya mahkeme kararlarının geç ya da eksik icra edildiği veya hiç icra edilmediği” iddiasıyla bekleyen derdest başvuruları kapsamına almıştır⁹⁷. Maddenin yürürlük tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesi’nde derdest olan bireysel başvurular, başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle verilen kabul edilemezlik kararının tebliğinden itibaren üç ay içinde yapılacak müracaat üzerine İnsan Hakları Tazminat Komisyonu tarafından incelenir. Bir başka deyişle 1 Ağustos 2018 tarihinden sonra anılan ihlal iddialarına ilişkin şikâyetler için Anayasa Mahkemesi’ne karşı bireysel başvuru yolu işletilmiştir.

Komisyonun konu bakımından görev alanının bir kez daha genişlemesi ise 6384 sayılı Kanun’un 2. maddesi uyarınca, 7 Mart 2019 tarihinde yürürlüğe giren 809 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile gerçekleşmiştir. Söz konusu Cumhurbaşkanı Kararı gereğince, AİHM tarafından mülkiyet hakkının ihlal edildiği yönünde bir karar verildiği durumlarda, başvurunun ilgili ihlale ilişkin maddi veya manevi tazminat taleplerini inceleyip karara bağlamak Tazminat Komisyonu’nun görev alanına dahil edilmiştir⁹⁸.

6384 sayılı Kanun’un ilk halinde “Komisyon ve çalışma esasları” başlıklı 4. maddesi uyarınca Komisyon, Adalet Bakanı tarafından atanan dört hâkim ile Hazine ve Maliye Bakanı tarafından atanacak bir kişi olmak üzere beş üyeden oluşmaktaydı. 2023 yılında 7445 sayılı Kanun ile ilgili maddenin anılan fıkrasında yapılan değişiklik sonrasında Hazine ve Maliye Bakanı tarafından atanacak bir kişi çıkarılarak, Komisyon’un üye sayısı beşten dokuza yükseltilmiştir. Komisyon’un yapısı, Adalet Bakanlığı’nın merkez teşkilatı ile bağlı ve ilgili kuruluşlarında çalışan hâkim ve savcılar arasından Adalet Bakanı tarafından atanacak dokuz kişiden teşekkül edecek şekilde değiştirilmiştir⁹⁹.

⁹⁷ Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No.7145, Kabul Tarihi: 25.07.2018, RG, 31.07.2018-Sayı 30495, Madde 20.

⁹⁸ Cumhurbaşkanı Kararı, “6384 sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince Kurulan Komisyonun Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar”, Karar Sayısı: 809, RG, 08.03.2019-Sayı 30708.

⁹⁹ 19/01/2013 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6384 sayılı Kanun’un “Komisyon ve çalışma esasları” başlıklı 4. maddesinin ilk fıkrası “Bu Kanun kapsamında yapılacak müracaatlar hakkında karar vermek üzere Bakanlığın merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında çalışan hâkim ve savcılar arasından Adalet Bakanı tarafından atanacak dört kişi ile Maliye Bakanı tarafından Maliye Bakanlığı personeli arasından atanacak bir kişiden oluşan toplam beş kişilik bir Komisyon kurulur. Komisyon Başkanı bu üyeler arasından Adalet Bakanı tarafından seçilir.” şeklindeydi. 7445 Sayılı ve 28/3/2023 Kabul Tarihli Kanun ile 6384 sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine

Komisyon, kendisine yapılan müracaatlar hakkında on altı ay içinde karar vermek zorundadır¹⁰⁰. Komisyon'un inceleme süreci ve uygulayacağı usul idari nitelikte olup kararları yargı denetimine tabidir. Komisyon'un kararlarına karşı, tebliğ tarihinden itibaren on beş gün içinde Ankara Bölge İdare Mahkemesine itiraz edilebilmektedir. Bu itiraz öncelikli işlerden sayılarak üç ay içinde karara bağlanır.

8. Yargı Paketi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde 02.03.2024 tarihinde kabul edilen 7499 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 12.03.2024 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Tazminat Komisyonu'nun görev alanı yeniden genişlemiştir. 6384 sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun'un adı Tazminat Komisyonunun Görevleri ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun olarak değiştirilmiş olup Kanun'da Komisyon'un görev alanına ilişkin birtakım yeni düzenlemeler öngörülmüştür¹⁰¹.

Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrası şu şekilde değiştirilmiştir: “(1) Bu Kanun kapsamında yapılacak müracaatlar hakkında karar vermek üzere Bakanlığın merkez teşkilatı ile bağlı ve ilgili kuruluşlarında çalışan hâkim ve savcılar arasından Adalet Bakanı tarafından atanacak dokuz kişiden oluşan bir Komisyon kurulur. Komisyon Başkanı bu üyeler arasından Adalet Bakanı tarafından belirlenir. Komisyon, iş durumuna göre üç üyeden oluşan heyetler halinde de çalışabilir. Heyetlerin başkanları Adalet Bakanı tarafından; heyetlerin oluşumu ve yokluklarında birbirlerinin yerine bakacak üyeler ile iş bölümü Başkan tarafından belirlenir. Başkan, Komisyonun ve heyetlerin verimli ve uyumlu şekilde çalışmasından sorumludur.” Aynı kanunla ilgili maddenin üçüncü fıkrasında da değişiklik yapılmıştır. 6384 Sayılı Kanun'un ilk halinde “Komisyon, üye sayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir” iken, 7445 sayılı Kanunla “Komisyon asgari yedi üyeye, heyetler üye tam sayısıyla toplanır; kararlar üye tam sayılarının salt çoğunluğuyla verilir.” şeklinde değiştirilmiştir.

¹⁰⁰ Bu süre, 2023 yılında 7445 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik öncesinde 6384 sayılı Kanun'un 7'inci maddesinin birinci fıkrası gereğince “dokuz ay” idi.

¹⁰¹ “Yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığı iddiasıyla yapılacak müracaatlarda; soruşturma, kovuşturma veya yargılama sürecinde ya da en geç bunların kesin bir kararla sonuçlandığının öğrenilmesinden itibaren bir ay içinde,

Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Anayasa Mahkemesinde inceleme süreci devam eden bireysel başvuruları, başvuruları yollarının tikiilmemesi nedeniyle verilen kabul edilemezlik kararının tebliğinden itibaren üç ay içinde,

Anayasa Mahkemesinin incelemenin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmediği gerekçesiyle düşme kararı verdiği bireysel başvuruları, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten veya düşme kararının tebliğinden itibaren üç ay içinde,

IV. YAPISAL VE SİSTEMİK SORUNUN ÇÖZÜMÜNDE İNSAN HAKLARI TAZMİNAT KOMİSYONU'NUN ETKİLİLİĞİ

Türk ulusal hukuk sistemine yönelik olarak saptanan yapısal ve sistemik sorunun çözümü için tesis edilen İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun etkililiği hakkındaki AİHM ile Türk Anayasa Mahkemesi (AYM)'nin kanaatleri zaman içerisinde birbirinden ayrılmıştır. Bu farklılaşmayı ele almadan önce Anayasa Mahkemesi açısından AİHM'nin tespit etmiş olduğu yapısal sorunlar, konuya ilişkin belirlemiş olduğu yaklaşım ve yapısal sorunun çözümü için ortaya koyduğu ilkelerin çoğu zaman bir kılavuz niteliğinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. AİHM önüne gelen başvurularda olduğu gibi Anayasa Mahkemesi kararlarında da özellikle makul sürede yargılanma hakkına ilişkin yapısal sorunların tespit edilmiş olduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesi, hem pilot kararlarında hem de pilot karar niteliği taşımayan bazı kararlarında yapısal ve sistemik sorunları ele almıştır. AYM'nin Türk hukuku açısından yapmış olduğu yapısal sorun tespitlerinde, AİHM'nin yapısal veya sistemik sorunlara ilişkin tespitleri ve çözüm önerilerinin yol gösterici olduğu gözlemlenmektedir¹⁰².

“Pilot karar usulü”, AİHM sisteminde olduğu gibi, Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nde düzenlenmekte ve başvurunun doğrudan yapısal bir sorundan kaynaklanması ile ilişkilendirilmektedir¹⁰³. Mahkeme, bir başvurunun yapısal bir

Anayasa Mahkemesinin incelemenin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmediği gerekçesiyle verdiği düşme kararı üzerine veya 10.10.2023 tarihinden itibaren doğrudan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuruları, bu Mahkemenin münhasıran iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması gerekçesine dayanan kabul edilemezlik kararının tebliğinden itibaren üç ay içinde, yapılacak müracaat üzerine Komisyon inceleyer.

Ayrıca, 5271 sayılı Kanununun 141 inci maddenin birinci fıkrasının (e), (f) ve (l) bentleri kapsamındaki istemler bakımından 9.1.2013 tarihli ve 6384 sayılı Tazminat Komisyonunun Görevleri ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun hükümleri uygulanır. Bu kapsamdaki istemler bakımından 01.06.2024 tarihinden sonra müracaat edilebilir.” Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No.7499, Kabul Tarihi: 02.03.2024, RG, 12.03.2024-Sayı 32487 (<https://ihtk.adalet.gov.tr/SayfaDetay/tazminat-komisyonu-baskanligi14032024045134>, Erişim:27.05.2024)

¹⁰² Beyoğlu: s.764.

¹⁰³ “MADDE 75 - (1) Bölümler, bir başvurunun yapısal bir sorundan kaynaklandığını ve bu sorunun başka başvurulara da yol açtığını tespit etmeleri ya da bu durumun yeni başvurulara yol açacağını öngörmeleri hâlinde, pilot karar usulünü uygulayabilirler. Bu usulde, konuya ilişkin Bölüm tarafından pilot bir karar verilir. Benzer nitelikteki başvurular idari mercilerce bu ilkeler çerçevesinde çözümlenir; çözümlenmediği takdirde Mahkeme tarafından topluca görülerek karara bağlanır.”

sorundan kaynaklandığı ve bu sorunun başka başvurulara da yol açtığını tespit etmeleri ya da bu durumun yeni başvurulara yol açacağını öngörmeleri hâlinde pilot karar usulünü uygulayabilmektedir. Pilot karar olarak seçilen başvuru, öncelikli olarak görülmekte ve tespit edilen yapısal sorun ve bunun çözümü için alınması gereken tedbirler kararda belirtilmektedir. Pilot karar usulünde Anayasa Mahkemesi, karara konu yapısal soruna ilişkin benzer başvuruların incelenmesini erteleyebilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi uygulaması ile Anayasa Mahkemesi'nin pilot karar usulünün birçok yönüyle benzer olduğu görülmektedir.

Mahkeme İctüzüğü'nün ilgili maddesinde yer alan “benzer nitelikteki başvuruların idari mercilerce çözüleceğine” ilişkin ifade, benzer ihlalleri çözmeye yetkisinin “idari makamlara” verilmiş olmasının eksik kalması ve kuvvetler ayrılığı açısından eleştirilmiştir¹⁰⁴. Ancak yapısal sorunun çözümünde tek muhatap bulunmayıp kimi zaman yasama veya yargı organları olabileceği gibi bazı hallerde yalnızca idarenin yapısal sorunu çözmesi mümkün olacaktır¹⁰⁵.

Anayasa Mahkemesi, yapısal bir soruna ilişkin ilk pilot kararını 2019 yılında vermiştir. Pilot karar usulünü uyguladığı *Y.T.* kararında aynı zamanda ihlal kararının gereğinin yapılması için kararın Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM)'ne gönderilmesi yönüyle de bir ilk niteliği taşır¹⁰⁶. Bu kararda Mahkeme bireysel tedbirlere ek olarak “yapısal sorunun çözümü için keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirilmesine” karar vermiştir¹⁰⁷. Anayasa Mahkemesi'nin pilot kararlarının yapısal sorunlara ve bu sorunların çözüm önerilerine ilişkin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, pilot karar usulünün

¹⁰⁴ Kanadoğlu, Korkut: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, On iki Levha, İstanbul, 2015, s.236-237.

¹⁰⁵ Köküarı: s.212; Alyanak, Servet, Bozkurt Cengiz, Burcu: “Anayasa Mahkemesinin Pilot Karar Uygulaması ve Kararların Yasama Organına Bildirilmesi”, Yasama Dergisi, Sayı 48, 2023, s.124.

¹⁰⁶ Göztepe, Ece: “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi'nin Doğrudan ve Dolaylı ‘Çağrı Kararları’ Üzerine Bir İnceleme”, Anayasa Yargısı, Cilt:38, Sayı:1, 2021, s.45; Kılıç, Abbas: “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, Anayasa Yargısı, Cilt:38, Sayı:1, 2021, s.100.

¹⁰⁷ “ihlalin ve sonuçlarının giderilebilmesi, benzeri yeni ihlallerin önüne geçilebilmesi için takdir yasama organına ait olmakla birlikte ihlale yol açan kanun hükmünün gözden geçirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Yasama organı tarafından bir düzenleme yapılması bu konudaki yapısal sorunu ortadan kaldıracak ve benzer nitelikte yeni başvuruların önüne geçilecektir. Bu nedenle kararın bir örneğinin yasama organına bildirilmesine karar verilmiştir.” Anayasa Mahkemesi, Y.T. [GK], 2016/22418, 30.5.2019, §§75-76.

uygulanmadığı bazı kararlarda da Anayasa Mahkemesi tarafından yapısal sorunlara işaret edilmiştir¹⁰⁸.

Bilindiği üzere AİHM'nin Türkiye'de uzun süreli yargılama nedeniyle doğan zararları telafi edecek etkili bir mekanizma bulunmadığı ve ulusal hukuk sistemi için hem yapısal hem de sistemik bir sorun teşkil etmeye devam ettiğini ifade ettiği *Ümmühan Kaplan/Türkiye* kararının ardından İnsan Hakları Tazminat Komisyonu oluşturulmuştur. Pilot kararın ardından bir iç hukuk olarak İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun tesis edilmesi ile birlikte, AİHM önünde Komisyon'un görev alanına giren konularla ilgili başvurulara yönelik kabul edilemezlik kararları verilmiştir. Bu yeni iç hukuk yolunun yapısal veya sistemik sorunlara yönelik bir çözüm teşkil edip etmediği ilk olarak *Turgut ve Diğerleri/Türkiye* kararında incelenmiştir. Kararda Mahkeme, 6384 sayılı Kanun ile getirilen yeni iç hukuk yolunun "aynı yapısal veya sistemik sorundan kaynaklanan çok sayıda benzer davanın Sözleşme sistemine yönelik artan tehdidi karşısında Türkiye'ye karşı mükerrer yargılama süresi davalarıyla başa çıkmayı amaçlayan pilot karar usulünün doğrudan ve pratik bir sonucu" olduğunu ifade etmiştir. AİHM'ne göre Türkiye, Sözleşme'nin 46. maddesi uyarınca pilot kararda yapılan saptamalara uygun olarak bir iç hukuk yolu tesis etmiştir ve bu tür sorunları ulusal düzeyde çözmek suretiyle Sözleşme sistemindeki rolünü yerine getirmektedir. Mahkeme, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun hem ilgili bireylere daha hızlı bir hukuk yolu sağladığını ifade etmiş, hem de çok sayıda benzer başvuruya karşılama ihtimali olan Mahkeme'nin iş yükünün hafifletilmesi yönündeki pratik ihtiyacının yanıtladığına işaret etmiştir¹⁰⁹.

Strazburg Mahkemesi *Turgut ve Diğerleri/Türkiye* davasında, getirilen iç hukuk yolunun AİHM'nin konuyla ilgili içtihadından çıkan ilkelere uygun olarak, yargılamaların aşırı uzunluğuna ilişkin şikayetleri gidermeye yönelik olduğu görüşünü dile getirmiştir¹¹⁰. Buradan hareketle 6384 sayılı Kanun ile tesis edilen hukuk yolunu tüketmedikleri gerekçesiyle kabul edilemezlik kararı vermiştir¹¹¹. AİHM'ne göre, yapısal veya sistemik sorunun çözümüne yönelik tesis edilmiş olan İnsan Hakları Tazminat Komisyonu etkili ve erişilebilir niteliktedir¹¹². Keza bu kararın ardından AİHM, vermiş olduğu çeşitli kabul edilemezlik kararlarıyla

¹⁰⁸ Anayasa Mahkemesi, Hacı Karabulut, 2017/14871, 9.10.2019; Anayasa Mahkemesi, Recep Bekik ve diğerleri [GK], 2016/12936, 27.3.2019; Göztepe: s.69-70, 73-74.

¹⁰⁹ Turgut et Autres c. Turquie, *Irrecevable*, 4860/09, 26.03.2013, §51.

¹¹⁰ Turgut et Autres c. Turquie, § 54.

¹¹¹ Turgut et Autres c. Turquie, §§ 58-60.

¹¹² Turgut et Autres c. Turquie, § 55.

birlikte birden çok kez İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun bir iç hukuk yolu olarak tüketilmesi gerektiğini teyit etmiştir¹¹³.

Benzer ihlal iddialarıyla AİHM'ne yapılan sonraki başvurularda Mahkeme, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu için Türkiye'nin söz konusu yapısal sorunları ulusal düzeyde çözerek Sözleşme sistemindeki rolünü yerine getirdiğini ifade etmiş ve ikincillik ilkesinin gerektirdiği şekilde ilgili bireylere daha hızlı bir çözüm sağlarken aynı zamanda Mahkeme'nin yükünü hafiflettiğini ifade etmiştir¹¹⁴. Bunun yanı sıra, AİHM'nin Tazminat Komisyonu'nun etkililiği ve erişilebilirliği hususunda aksi yönde bir kanaat geliştirmediği de çeşitli kararları aracılığıyla gözlemlenmektedir¹¹⁵. Keza Tazminat Komisyonu'nun idari bir kurul olarak teşekkül etmesi ve kararlarının idari yargı denetimine tabi olması Strazburg Mahkemesi tarafından yapısal sorunun çözümünde etkili bir başvuru yolu olup olmaması hususunda bir sorun teşkil etmemektedir. Mahkeme içtihadında iç hukukta tesis edilen bu tür hukuk yollarının mutlak şekilde yargısal nitelikte olması gerektiğine ilişkin bir yaklaşıma rastlanmamaktadır¹¹⁶.

Günümüze dek vermiş olduğu kararlardan, ikincillik ilkesi gereğince ve başvuru yolunun etkililiği ve erişilebilirliği hususunda İnsan Hakları Tazminat Komisyonu için AİHM'nin olumlu yönde bir kanaati bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi nezdinde yapısal ve sistemik sorunu çözmek üzere tesis edilen Tazminat Komisyonu'nun işlerliği hususundaki kanaat aynı doğrultuda ilerlememiştir.

Anayasa Mahkemesi, 2019 yılında verdiği ilk pilot karardan başlayarak, çalışma konumuz açısından önem taşıyan ve daha ayrıntılı biçimde

¹¹³ Demiroğlu v. Turkey, *Inadmissible*, 56125/10, 04.06.2013; Bozkurt v. Turkey, *Inadmissible*, 38674/07, 10.03.2015; Çelik v. Turkey, *Inadmissible*, 23772/13, 16/06/2015; Sayan v. Turkey, *Inadmissible*, 49460/11, 14.06.2016; Çetin v. Turkey, *Inadmissible*, 47768/09, 14.06.2016; Özbil v. Turkey, *Inadmissible*, 45601/09, 29.09.2015; Yıldız et Yanak c. Turquie, *Irrecevable*, 44013/07, 27.05.2014; Paksoy and Others v. Turkey, *Inadmissible*, 19474/10, 07.06.2016; Savaşçın and Others v. Turkey, *Inadmissible*, 15661/07, 07.06.2016; Alemdar and Others v. Turkey, *Inadmissible*, 9944/06, 07.06.2016; Aşan v. Turkey, *Inadmissible*, 38453/09, 30.08.2016; Gökçe v. Turkey, *Inadmissible*, 33876/23, 21.11.2023.

¹¹⁴ Yıldız et Yanak c. Turquie, § 33.

¹¹⁵ Yıldız et Yanak c. Turquie, *Irrecevable*, 44013/07, 27.05.2014; Özbil v. Turkey, *Inadmissible*, 45601/09, 29.09.2015.

¹¹⁶ Çakmak, Ramazan: "İkincillik İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de İnsan Hakları Tazminat Komisyonu", Terazi Hukuk Dergisi, Cilt:16, Sayı:177, Mayıs 2021, s.884.

değineceğimiz kararına dek yapısal sorunlara ilişkin pilot kararlar vermiştir¹¹⁷. Çalışmamız açısından önem arz eden ve Anayasa Mahkemesi'nin makul sürede yargılama hakkına ilişkin pilot karar usulünü uyguladığı öncelikli karar *Nevriye Kuruç* kararıdır. Anılan tarih itibarıyla uzun yargılamalardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin kendisine çok sayıda başvuru yapılması üzerine Anayasa Mahkemesi, 2022 yılında *Nevriye Kuruç* pilot kararını vermiştir. Başvuru, iş sözleşmesine dayanılarak açılan alacak davasının uzun sürmesi nedeniyle makul sürede yargılanma hakkının, yargılamanın makul sürede tamamlanmadığı şikâyetinin ileri sürülebileceği etkili bir yol bulunmaması nedeniyle de makul sürede yargılanma hakkı ile bağlantılı etkili başvuru hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkindir. Bu kararda Mahkeme, makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla ilgili başvuru yapılabilecek etkili bir yolun ihdas edilmesi gerektiği tespitini yapmış ve tespit edilen yapısal sorunun çözümü için yasama organını işaret etmiştir¹¹⁸.

İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun görev alanını genişleten ve yukarıda anılan düzenlemelerden biri olan 6384 sayılı Kanun'un Geçici 2. maddesindeki değişiklik *Nevriye Kuruç* pilot kararının yayımlanmasından sonra gerçekleşmiştir. 5/4/2023 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren maddeye göre 9 Mart 2023 tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesi önünde derdest olan yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığı veya mahkeme kararlarının geç veya eksik icra edildiği ya da icra edilmediği iddialarıyla yapılan başvurulara ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'nin başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle verdiği kabul edilmezlik kararından sonra Tazminat Komisyonu'na başvuru yapılmasının yolu açılmıştır.

İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun 6384 sayılı Kanun ile teşekkül etmesinin ardından Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu *Ferat Yüksel* kararında “özellikle belli bir konudaki yapısal ve sistemik sorunlara çözüm bulmak amacıyla sonradan oluşturulmuş bir yol söz konusu ise ikincilik ilkesi, o konudaki temel hak ve özgürlüklerin ihlali iddialarının -bu yol vasıtasıyla- öncelikle idari ve yargısal makamlarla değerlendirilmesine imkân tanınmasını

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi, Y.T. [GK], 2016/22418, 30.5.2019; Hamit Yakut [GK], 2014/6548, 10.6.2021; Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğerleri [GK], 2018/14884, 27.10.2021; Anayasa Mahkemesi nezdinde yapısal sorunlara ilişkin pilot kararlar verilmiştir. Bununla birlikte pilot karar niteliğinde olmayan ancak yapısal sorunların ele alındığı çeşitli kararlar da bulunmaktadır. Makul sürede yargılanma hakkı ile ifade ve basın özgürlüğü ya da etkili başvuru hakkı veya uygulamada evli kadının soyadı sorunu şeklinde adlandırılan konunun da cinsiyet eşitliği ilkesi ışığında değerlendirilmesi ve mülkiyet hakkının ihlaline sebep olan yapısal sorunlar Mahkeme'nin pilot kararlarına konu olmuştur. Beyoğlu: s.764.

¹¹⁸ Anayasa Mahkemesi, *Nevriye Kuruç* [GK], 2021/58970, 05.07.2022.

gerekli kılabileceğini” ifade etmiştir¹¹⁹. Ardından Komisyon’u ulaşılabilirlik açısından ve başarı şansı sunma, yeterli giderim sağlama kapasitesi yönünden ayrı ayrı incelemeye tabi tutmuştur. İncelemesi neticesinde Anayasa Mahkemesi, bu yeni kurulan hukuk yolunun ulaşılabilir olduğu, makul bir başarı şansı sunma kapasitesine sahip olduğu ve yeterli giderim sağlama kapasitesine de sahip olduğu kanaatine ulaşmıştır¹²⁰. Anayasa Mahkemesi kararında, makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla yapılan başvurularda İnsan Hakları Tazminat Komisyonu’na başvuru yolu tüketilmeden yapılan başvurunun incelenmesinin bireysel başvurunun *ikincil niteliği* ile bağdaşmayacağı sonucuna varmış ve başvuru yollarının tüketilmemiş olması gerekçesiyle başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı vermiştir¹²¹.

Ancak Tazminat Komisyonu’nun görev alanıyla sınırlı olan 31 Temmuz 2018 tarihinden sonra da Anayasa Mahkemesi’ne başvurular yapılmaya devam etmesi üzerine verilen *Nevriye Kuruç* kararından sonra bu yöndeki değerlendirmesinin değişikliğe uğradığı gözlemlenebilecektir. Mahkeme, pilot kararını verirken makul sürede yargılanma hakkı ve bu hakla bağlantılı olarak etkili başvuru hakkı kapsamında Anayasa Mahkemesi’ne başvuru yapılmadan önce başvurulabilecek etkili idari veya yargısal başvuru yollarının oluşturulmadığını ve bunun yapısal bir sorun olduğunu belirtmiştir¹²². Anılan pilot kararın ardından 6384 sayılı Kanun’un Geçici 2. maddesinde yapılan değişiklik gereğince, 9 Mart 2023 tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesince başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle verilecek kabul edilemezlik kararından sonra Tazminat Komisyonu’na başvuru yapılması imkanı, anılan değişiklik sonrası verdiği *Veysi Ado* kararında “dönemsel bir düzenleme” olarak değerlendirilmiştir¹²³. Anayasa Mahkemesi söz konusu kararında, yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığı iddiasıyla yapılan başvurulara ilişkin olarak Tazminat Komisyonu’na başvuru yolunun tüketilmesi gereken yol olduğunun yeniden altını çizmiştir. Bu nedenle anılan ihlal iddiasıyla 9 Mart 2023 tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesi önünde derdest olan başvuruda başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemezlik kararı vermiştir¹²⁴.

Mahkeme’nin birkaç ay sonra vermiş olduğu *Keser Altıntaş* kararında ise 9 Mart 2023 tarihinden sonra yapılan başvurular yönünden herhangi bir

¹¹⁹ Anayasa Mahkemesi, Ferat Yüksel, 2014/13828, 12.09.2018, §23.

¹²⁰ Ferat Yüksel, §§ 26-34.

¹²¹ Ferat Yüksel, §35.

¹²² *Nevriye Kuruç* [GK], §§ 95-97.

¹²³ Anayasa Mahkemesi, *Veysi Ado* [GK], 2022/100837, 27.04.2023, §49.

¹²⁴ *Veysi Ado* [GK], §§ 46-51.

mekanizma tesis edilmediğini, yalnızca belli bir tarihe kadarki derdest başvuru yönünden Komisyon'a başvuru imkânı tanındığını ve dolayısıyla Mahkeme'nin pilot karar olarak verdiği *Nevriye Kuruç* kararının gereğinin tam olarak yerine getirilmediğini ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi, *Keser Altıntaş* kararında, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan bireysel başvuruları artık incelemeyeceğini açıklamıştır. Mahkeme, bir nevi "tazminat mahkemesi" işlevi gördüğünü ve "55.000'den fazla ihlal kararından sonra insan haklarının korunması ve geliştirilmesine artık bir katkı sağlamadığını" ifade etmiştir¹²⁵. Bu doğrultuda 9 Mart 2023 tarihine kadar Anayasa Mahkemesi önünde makul sürede yargılama yapılmadığı iddiasına ilişkin derdest başvurular için Tazminat Komisyonu'na başvuru imkânı tanındığından 10 Mart 2023 tarihinden itibaren yapılan başvurularda düşme kararı vermiştir¹²⁶. Mahkeme'ye göre, ilgili Kanun ile yalnızca Anayasa Mahkemesi önünde derdest olan başvurular açısından Tazminat Komisyonu'na başvuru imkânı getirilmiş olması, ulusal hukuk sisteminde Anayasa Mahkemesi'nde başvuru yapmadan önce gidilebilecek *daimi* bir mekanizma veya yol öngörülmediği anlamına gelmektedir¹²⁷. İkincilik ilkesi gereğince, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında öncelikle kamu makamları ve derece mahkemelerinin, sonrasında ise Anayasa Mahkemesi'nin rolü olduğunu vurgulayan Mahkeme'nin vermiş olduğu karar bu bağlamda yeni bir kapı aralamıştır.

Nevriye Kuruç kararına dek yapısal sorunun çözümünde etkili bir hukuk yolu olarak görülen tazminat ödemesinin, "yargılaması makul sürede tamamlanmayan herkese Anayasa Mahkemesince ilk elden sürekli olarak tazminatlar ödenmesinin söz konusu yapısal sorunu ortadan kaldırmadığı" kanaatine varan Anayasa Mahkemesi nezdinde artık etkisiz bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme, yapısal sorunu kalıcı olarak çözebilecek başka araçların değerlendirilmesinin etkili bir bireysel başvuru sisteminin devamı bakımından zorunlu olduğu görüşündedir¹²⁸. Diğer yandan Anayasa Mahkemesi, kendisine başvuru yapılmadan idari veya yargısal bir başvuru yolunun oluşturulmamasını ve makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddialarının Anayasa Mahkemesince ilk elden incelenmesine devam edilmesini bireysel başvurunun ikincilliği ilkesine aykırı görmüştür¹²⁹.

Anayasa Mahkemesi, *Keser Altıntaş* kararında AİHM'nin *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna* kararına özellikle atıf yapmış ve değerlendirmelerini anılan

¹²⁵ Keser Altıntaş [GK], §80.

¹²⁶ Keser Altıntaş [GK], §83.

¹²⁷ Keser Altıntaş [GK], §61.

¹²⁸ Keser Altıntaş [GK], §67.

¹²⁹ Keser Altıntaş [GK], §68.

karara referansla kaleme almıştır. *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna* kararındaki yapısal sorunun temel nedenlerinin ele alınmadığı sürece kendi içinde yapısal bir soruna dönüştüğü yönündeki değerlendirme Strazburg içtihadında başka bir anlayış ortaya koyması açısından önemli bir karardır¹³⁰. Anayasa Mahkemesi, yapısal bir sorunun tespit edilmesinin ardından “tazminat vermektense geçmemiş ve sorunun ortadan kaldırılamamış” olduğu *Ivanov* benzeri davaların AİHM nezdinde Sözleşme’ye ve AİHM’nin etkinliğine zarar verdiği ve soruna bir çözüm sunmadığı kanaatine işaret etmiştir¹³¹. AİHM’ne göre, *Ivanov* tipi davalardaki bu durum, aynı sistemik nedenden kaynaklanan mükerrer davalara yaklaşımın değişmesi gerekliliğini doğurmakta ve sorunun temel nedenine yönelik kalıcı bir çözüm sağlanması gerekmektedir¹³². *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna* kararı, sistemik sorunların kendi kendilerini çoğalttığı, ihlallerin temel nedeni olarak kaldığı ve başka sistemik sorunlar yarattığı yönündeki yaklaşımı ile karakterize edilmektedir¹³³. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi’nin ilgili karara yapmış olduğu atıfta söz konusu değerlendirmeyi okumak mümkün hale gelmektedir.

Tazminat Komisyonu’nun görev alanına ilişkin 9/3/2023 tarihinden önce AYM’ne yapılan başvuruların Komisyon’a gönderilmesi yönündeki Kanun değişikliğinin 9/3/2023 tarihinden sonraki başvuruları karşılamaması, tazminat dışında bir giderim öngörmemesi ve kalıcı bir çözüm tesis etmemesi gerekçeleriyle AYM için mevcut durum yapısal sorunun çözümündeki etkililiğin yitirilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi’nin anılan kararda yaklaşımı ve hem mevcut başvuruya ilişkin hem de kendisine 10/3/2023 tarihinden itibaren yapılan başvurular için vermiş olduğu düşme kararı çeşitli argümanlar eşliğinde eleştiriye tabi tutulmuştur. Öncelikle Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu düşme kararının, başvurulara yönelik hak ihlallerinin ortadan kaldırılması yönünde bireysel adaleti sağlamaktan imtina etmesine sebep olduğu veya Anayasa’nın 36. maddesi uyarınca görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamayacağı eleştirileri ileri sürülmüştür. Keza kararın Karşı Oy yazılarında da *yapısal sorunların ortadan kalkmasına katkı sağlayacak tedbirlerin alınmasına, bireysel başvurulardan önce gidilebilecek etkili ve sürekli bir başvuru yolu oluşturulana kadar değil, aynı zamanda ulusal hukuk düzeninde yargulamaların uzamasına yol açan temel sorunları çözecek diğer düzenlemelerin yapılmasına kadar, makul sürede yargılanma hakkı ve bu hakla bağlantılı olarak etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddiaların*

¹³⁰ *Burmych and Others v. Ukraine* [GC], 46852/13, 47786/13, 54125/13, 56605/13, 3653/14, 12.10.2017, §141; Apostol, Council of Europe: s.13.

¹³¹ Keser Altıntaş [GK], §30.

¹³² *Burmych and Others v. Ukraine* [GC], §172.

¹³³ Apostol, Council of Europe: s.13.

*Anayasa Mahkemesince incelenmesine devam edilmesi gerektiği vurgulanmıştır*¹³⁴.

Nitekim pilot kararda işaret edilen AİHM'nin *Burmych ve Diğerleri/Ukrayna* kararında da ortak karşı oy yazısı kaleme alınmış ve benzer bir bakış açısından hareket edildiği görülmüştür. Karşı oyda mevcut kararın bir "yargı politikası" meselesine ilişkin olduğu ve Sözleşme sisteminin yerleşik paradigmasını tamamen değiştirdiği ifade edilmiştir. AİHM'nin ağır ağır bir dava yükü nedeniyle yargısal görevlerini yerine getirmekten vazgeçemeyeceği ve Mahkeme'ye yapılan her başvurunun ciddiye alınarak ve bir "yük" olarak değerlendirilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir¹³⁵.

SONUÇ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sisteminin orantısız bir iş yükü altında kalmaması ve işlerliği için ulusal koruma ile uluslararası koruma arasında bir denge sağlanması gerekmektedir. İkincilik ilkesi gereğince, insan hakları ihlalleri öncelikle ulusal düzeyde giderilmeli ve Strazburg Mahkemesi'ne sadece nihai çare olarak başvurulmalıdır. Bununla birlikte bir Sözleşmecî Devlette mevcut bulunan yapısal ve sistemik sorunlar nedeniyle AİHM'ne yapılan çok sayıda benzer başvuru olması halinde Strazburg denetim sisteminde pragmatik bir yanıt geliştirilmesi gerekmiştir. Pilot karar usulü, öncelikle uygulamada gelişmiş ve ardından Sözleşme sisteminde normatif olarak yer bulmuştur. Pilot karar usulünün arkasındaki ana fikir, ulusal düzeyde etkili bir çözüm yolu bulunması halinde, aynı yapısal sorunla ilgili çok sayıda başvurunun olduğu durumlarda başvuranların davalarının bireysel olarak ele alınmasına kıyasla daha hızlı bir şekilde telafi imkanı sağlamaktır. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yapısal bir sorunun çok sayıda başvuruya yol açması veya açma ihtimali bulunması durumunda, söz konusu mağduriyetlerin en hızlı ve etkili biçimde telafi edilmesi ve saptanan yapısal sorunun çözülmesi amacıyla pilot karar usulünü uygulamaya koymaktadır.

AİHM, pilot karar usulü ile özdeşleşen yapısal ve sistemik sorun terimlerinin özel bir tanımını yapmamıştır; ancak ilgili terminolojiyi içtihadı aracılığıyla tanımak ve tanınmasını kolaylaştıracak bileşenleri keşfetmek mümkündür. Mahkeme, uyguladığı pilot karar usulünde yapısal bir sorunun varlığını saptarken ilgili davalı devlete yönelik aynı sorundan kaynaklanan benzer derdest başvuruların bulunması veya muhtemel başvuru yoğunluğu

¹³⁴ Keser Altıntaş [GK], M. Emin Kuz'un Karşı Oy Gerekeçesi.

¹³⁵ *Burmych and Others v. Ukraine* [GC], Joint Dissenting Opinion of Judges Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque and Motoc.

tehdidine dayanmaktadır. Ancak genellikle bu ölçüt kesin ve mutlak bir sayısal ölçüğe yerleştirilmemiştir.

Mahkeme pilot karar usulünü uygularken yapısal veya sistemik sorunun kaynağı ve bununla başa çıkılması için gereken genel tedbirleri pilot kararında öngörmektedir. Pilot karar usulü, bireysel tedbirlerin yanı sıra esasen davanın genel tedbirler açısından incelenmesi ve bunlara işaret edilmesiyle öne çıkmaktadır. Mevzuat değişikliği veya etkili bir iç hukuk yolu tesis edilmesi de bu gibi genel tedbirlerin belirgin örneklerindedir. 6384 sayılı Kanun ile kurulan İnsan Hakları Tazminat Komisyonu da uzun yargılama süreleri ve buna karşı iç hukukta etkili bir başvuru yolu bulunmamasına ilişkin AİHM'nin *Ümmühan Kaplan/Türkiye* pilot kararının ardından hayata geçirilmiştir. Nitekim 6384 sayılı Kanun Tasarısının Genel Gereğesinde söz konusu karara atıfta bulunarak, ilgili tasarının "*insan haklarına saygı ve insan hakları konusunda ortaya çıkan aksaklıkları kendi iç hukukumuzda çözüme bağlama ilkeleri ile Ümmühan Kaplan kararının gereğinin yerine getirilebilmesi için*" hazırlandığı ifade edilmiştir.

AİHM'nin vermiş olduğu sonraki kararlarından, İnsan Hakları Tazminat Komisyonu için yapısal veya sistemik sorunun çözümüne yönelik etkili ve erişilebilir nitelikte bir iç hukuk yolu değerlendirmesi yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte Mahkeme Türkiye'nin, ulusal hukuk sisteminde tespit etmiş olduğu yapısal sorunların ulusal düzeyde çözülerek Sözleşme sistemindeki rolünü yerine getirdiğini ve ikincillik ilkesinin gerektirdiği şekilde daha hızlı bir telafi imkânı ile aynı zamanda Mahkeme'nin yükünü hafiflettiği görüşündedir. Dolayısıyla Strazburg denetiminin yapısal sorunun çözümünde oluşturulan başvuru yolunun etkililiği ve erişilebilirliği hususunda İnsan Hakları Tazminat Komisyonu için olumlu bir kanaati bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi nezdinde aynı hukuk yoluna yönelik yaklaşımın zaman içerisinde farklılaştığı gözlemlenmektedir.

Anayasa Mahkemesi, *Keser Altıntaş* kararı ile makul sürede yargılanmalara ilişkin müracaat edilebilecek idari veya yargısal bir mekanizma kurulmadığı ve kendisine doğrudan bireysel başvuru yapıldığı, bu nedenle iş yükünün arttığı ve bireysel başvurunun ikincilliği ilkesinin zarar gördüğü ve makul sürede yargılanma bakımından bir tazminat mahkemesine dönüştüğünü ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin saptamış olduğu yapısal ve sistemik sorunun giderilmesi için verdiği pilot kararın gereğince yerine getirilmediği ve Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapılmadan idari veya yargısal bir başvuru yolunun oluşturulmaması nedeniyle mevcut durumun etkililiğinin bulunmadığı yönündeki kanaati açıktır. Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu "*başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmediğinden düşmesi*" yönündeki kararı bizatihi kararın kendisi ve sonuçları açısından çeşitli eleştirilere

tabi tutulsa da Tazminat Komisyonu'nun daimi nitelikte bir iç hukuk yolu niteliği arz etmediği de görülmektedir. Nitekim 8. Yargı Paketi sonrasında Tazminat Komisyonu'nun görev alanı yeniden genişlemiştir. Komisyon'un çalışma esaslarına ve görev alanına ilişkin daha geniş kapsamlı ve kalıcı nitelikler yüklenme hedeflerinin yapısal sorunun çözümündeki etkisi zaman içerisinde gözlemlenebilecektir.

Tazminat komisyonu tesis etmek suretiyle yapısal ve sistemik sorunun çözülmesi ve ihlallerin giderilmesi yönünde ortaya konan irade oldukça önemli bir aşama kat edilmesini sağlamıştır. Ancak belirtilen tedbirlerin ve gösterilen çözüm yolunun yalnızca adil bir tazmin sağlayıp sağlamadığı değil, bu çözüm yolunun yapısal ve sistemik sorunun kaynağını etkili bir şekilde ortadan kaldırıp kaldırmadığı da önem arz etmektedir. Yapısal ve sistemik sorunun etkili bir biçimde ortadan kalkmasını ve bir bütün olarak temel hak ve hürriyetleri koruma mekanizmalarının etkinliğini sağlamak için sorunun temeline yönelik esaslı ve işlevsel çözüm yolları araştırmak gerekmektedir. Makul olmayan uzun süreli yargılamalar konusunda kurumlar arasında etkili bir işbirliği eşliğinde sorunun kök nedenlerine inerek etkin, bağımsız, kurumsallaşmış ve daimi bir hak arama yolu tasarlanması yapısal ve sistemik sorunun çözümünde önemli ve faydalı neticeler doğuracaktır.

KAYNAKÇA

Altıparmak, Kerem: “Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?”, 50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s.60-107.

Alyanak, Servet, Bozkurt Cengiz, Burcu: “Anayasa Mahkemesinin Pilot Karar Uygulaması ve Kararların Yasama Organına Bildirilmesi”, Yasama Dergisi, Sayı 48, 2023, s.117-153.

Apostol, Lilian, Council of Europe: “Methodology for Assessment of Systemic Human Rights Violations”, February 2020.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun, Kanun No. 6384. Kabul Tarihi: 9/1/2013, RG, 10 Ocak 2013-Sayı 28533.

Bakanlar Kurulu, 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince Kurulan Komisyonun Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar, Karar Sayısı: 2016/8509, RG, 9 Mart 2016-Sayı 29648.

Bakanlar Kurulu, 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince

Kurulan Komisyon'un Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar, Karar Sayısı: 2014/5917, RG, 16 Mart 2014-Sayı 28943.

Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No.7145, Kabul Tarihi: 25.07.2018, RG, 31.07.2018-Sayı 30495.

Beyazıt, İbrahim Hakkı: "İnsan Hakları Tazminat Komisyonunun Genişleyen Yetki Alanı", İnsan Hakları Dergisi, Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı Yayınları, S. 3, 2019, Ankara, s.42-44.

Beyoğlu, Cem Ümit: "Türk Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararlarında Tespit Edilen Yapısal Sorunlara Dair Çözüm Önerileri", Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 2, 2022, s.761-809.

Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No.7499, Kabul Tarihi: 02.03.2024, RG, 12.03.2024-Sayı 32487 (<https://ihtk.adalet.gov.tr/SayfaDetay/tazminat-komisyonu-baskanligi14032024045134>, Erişim:27.05.2024)

Cihangir, Abdil: "Pilot Karar Uygulamasına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Genel Bakış", İnsan Hakları Dergisi, Sayı 10, 2022, s.35-43.

Council of Europe Committee of Ministers: Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004, at its 114th Session).

Council of Europe, CM/Res(2004)3: Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th session).

Cumhurbaşkanı Kararı, "6384 sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Gereğince Kurulan Komisyonun Yetkisinin Genişletilmesine İlişkin Karar", Karar Sayısı: 809, RG, 08.03.2019-Sayı 30708.

Çakmak, Ramazan: "İkincilik İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de İnsan Hakları Tazminat Komisyonu", Terazi Hukuk Dergisi, Cilt:16, Sayı:177, Mayıs 2021, s.882-890.

Doğan, İlyas (Ed.): İnsan Hakları Hukuku, Astana, Ankara, 2019.

Esen, Selin: "Makul Sürede Yargılanma Hakkının Korunması: Mevcut Durum ve Öneriler", Türkiye Barolar Birliği, Kasım 2023.

European Court of Human Rights, Analysis of Statistics 2010, January 2011.

European Court of Human Rights, Analysis of Statistics 2011, January 2012.

European Court of Human Rights, Interlaken Follow-up, Principle of Subsidiarity, 08/07/2010, s. 2, (https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2010_Interlaken_Follow-up_ENG, Erişim: 20.05.2024).

European Court of Human Rights: Rules of Court, Strasbourg: Registry of the Court.

European Court of Human Rights: The Pilot-Judgment Procedure – Information note issued by the Registrar, (https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/pilot_judgment_procedure_eng, Erişim: 24.02.2024).

Fyrnys, Markus: “Expanding Competences by Judicial Lawmaking: The Pilot Judgment Procedure of the European Court of Human Rights”, German Law Journal, Vol. 12, No. 05, 2011, s.1231-1260.

Göztepe, Ece: “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi’nin Doğrudan ve Dolaylı ‘Çağrı Kararları’ Üzerine Bir İnceleme”, Anayasa Yargısı, Cilt:38, Sayı:1, 2021, s.43-83.

Haider, Dominik: The Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights, Leiden : Brill | Nijhoff, 2013.

Harris, David, O’Boyle, Michael, Bates, Ed, Buckley, Carla (Eds.): Harris, O’Boyle, and Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights, Fourth Edition, Oxford University Press, 2018.

Helfer, Laurence R.: “Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime”, The European Journal of International Law, Vol. 19, No. 1, s.125-159.

Kanadoğlu, Korkut: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, On iki Levha, İstanbul, 2015.

Karakaş, Işıl: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Etkili Başvuru Yolu: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Çerçevesinde Gözlemler”, Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt:4, Sayı:7, 2015, s.245-259.

Keller, Helen, Andreas, Fischer, Kühne, Daniela: “Debating the Future of the European Court of Human Rights after the Interlaken Conference: Two Innovative Proposals”, The European Journal of International Law, Vol. 21 No. 4, 2010, s.1025-1048.

Keller, Helen, Stone Sweet, Alec: “Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems”, in Helen Keller, and Alec Stone Sweet (Eds), A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems, Oxford, UK: Oxford University Press, 2008, s.677-711.

Kılıç, Abbas: “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, *Anayasa Yargısı*, Cilt:38, Sayı:1, 2021, s.85-126.

Kindt, Eline: “The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: An Evaluation in the Light of Procedural Efficiency and Access to Justice”, Ghent, Belgium: Ghent University, Faculty of Law and Criminology, 2018.

Köküsarı, İsmail: “Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 3–4, 2019, s.181-243.

Leach, Philip, Hardman, Helen, Stephenson, Svetlana: “Can the European Court’s Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systemic Human Rights Violations? Burdov and the Failure to Implement Domestic Court Decisions in Russia”, *Human Rights Law Review*, Vol. 10, Issue 2, 2010, s.346-359.

Öz, Muammer: *AİHM Kararlarının Uygulanması ve Türkiye Örneği*, Seçkin, Ankara, 2023.

Parliamentary Assembly: States with major structural/systemic problems before the European Court of Human Rights: statistics, Committee on Legal Affairs and Human Rights, AS/Jur/Inf (2011) 05 rev 2 18 April 2011.

Rainey, Bernadette, McCormick, Pamela, Ovey, Clare (Eds.): *Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights*, Eighth edition, Oxford University Press, 2020.

Salihpaşaoğlu, Yaşar: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.

Sundholm, Miranda: “Addressing Systemic Human Rights Violations at the European Court of Human Rights”, *Master’s Programme in Public International Law*, Åbo Akademi, Finland, 2021.

Susi, Mart: “The Definition of ‘Structural Problem’ in the Case-Law of the European Court of Human Rights Since 2010”, *German Yearbook of International Law*, 55, 2012, s.385-418.

Şirin, Tolga: *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Wildhaber, Luzius: “Pilot Judgments in Cases of Structural or Systemic Problems on the National Level”, in R. Wolfrum and U. Deutsch (Eds.), *The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: The Problems and Possible Solutions*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2009, s.69-75.

Yıldırım, Zeki: “6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2), Ocak 2013, s. 1725-1756.

Mahkeme Kararları

Akdivar and Others v. Turkey [GC], 21893/93, 16.09.1996.

Alemdar and Others v. Turkey, Inadmissible, 9944/06, 07.06.2016.

Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia, and the former Yugoslav Republic of Macedonia [GC], 60642/08, 16.07.2014.

Ananyev and Others v. Russia, 42525/07 ve 60800/08, 10.01.2012.

Anayasa Mahkemesi, Ferat Yüksel, 2014/13828, 12.09.2018.

Anayasa Mahkemesi, Hacı Karabulut, 2017/14871, 9.10.2019.

Anayasa Mahkemesi, Hamit Yakut [GK], 2014/6548, 10.6.2021.

Anayasa Mahkemesi, Keser Altıntaş [GK], 2023/18536, 25.07.2023.

Anayasa Mahkemesi, Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğerleri [GK], 2018/14884, 27.10.2021.

Anayasa Mahkemesi, Nevriye Kuruç [GK], 2021/58970, 05.07.2022.

Anayasa Mahkemesi, Recep Bekik ve diğerleri [GK], 2016/12936, 27.3.2019.

Anayasa Mahkemesi, Veysi Ado [GK], 2022/100837, 27.04.2023.

Anayasa Mahkemesi, Y.T. [GK], 2016/22418, 30.5.2019.

Aşan v. Turkey, *Inadmissible*, 38453/09, 30.08.2016.

Bozkurt v. Turkey, *Inadmissible*, 38674/07, 10.03.2015.

Broniowski v. Poland [GC], 31443/96, 22.06.2004.

Burdov v. Russia (no. 2), 33509/04, 15.01.2009.

Burmych and Others v. Ukraine [GC], 46852/13, 47786/13, 54125/13, 56605/13, 3653/14, 12.10.2017.

Çelik v. Turkey, *Inadmissible*, 23772/13, 16/06/2015.

Çetin v. Turkey, *Inadmissible*, 47768/09, 14.06.2016.

Danespayeh v. Turkey, 21086/04, 16.7.2009.

Demiroğlu v. Turkey, *Inadmissible*, 56125/10, 04.06.2013.

- Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria, 48059/06, 2708/09, 10.05.2011.
- Finger v. Bulgaria, 37346/05, 10.05.2011.
- Gökçe v. Turkey, *Inadmissible*, 33876/23, 21.11.2023.
- Greens and M.T. v. the United Kingdom, 60041/08, 60054/08, 23.11.2010.
- Gülmez v. Turkey, 16330/02, 20.05.2008.
- Hutten-Czapska v. Poland [GC], 35014/97, 19.06.2006.
- Igranov and Others v. Russia, 42399/13, 24051/14, 36747/14, 60710/14, 3741/15, 7615/15, 24303/15, 24307/15, 24605/15, 20/03/2018.
- Kudła v. Poland [GC], 30210/96, 26.10.2000.
- Kurić and others v. Slovenia [GC], 26828/06, 26.06.2012.
- Lukenda v. Slovenia, 23032/02, 06.10.2005.
- Neshkov and Others v. Bulgaria, 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12, 9717/13, 27.01.2015.
- Özbil v. Turkey, *Inadmissible*, 45601/09, 29.09.2015.
- Paksoy and Others v. Turkey, *Inadmissible*, 19474/10, 07.06.2016.
- Rumpf v. Germany, 46344/06, 02.09.2010.
- Savaşçın and Others v. Turkey, *Inadmissible*, 15661/07, 07.06.2016.
- Sayan v. Turkey, *Inadmissible*, 49460/11, 14.06.2016.
- Turgut et Autres c. Turquie, *Irrecevable*, 4860/09, 26.03.2013.
- Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia, 74258/01, 27.11.2007.
- Ümmühan Kaplan c. Turquie, 24240/07, 20.03.2012.
- Varga and Others v. Hungary, 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, 64586/13, 10.03.2015.
- Vassilios Athanasiou et Autres c. Grece, 50973/08, 21.12.2010.
- Vučković and Others v. Serbia, 17153/11, 17157/11, ..., 25.03.2014.
- W.D. c. Belgique, 73548/13, 06.09.2016.
- Xenides-Arestis v. Turkey, 46347/99, 22.12.2005.
- Yıldız et Yanak c. Turquie, *Irrecevable*, 44013/07, 27.05.2014.
- Yuriy Nikolayevich v. Ukraine, 45450/04, 15.10.2009.